

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Infoühiskonna ja sotsiaalse heaolu õppekava

Sotsioloogia ja infoteaduste eriala

Eidi Paas

Asendushoolduselt järelhooldusele suunatud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemine

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Judit Stömpl, PhD

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TEOREETILINE RAAMISTIK	7
1.1. Asendushooldus	7
1.1.1. Asendushoolduse määratlus, vormid ja eesmärgid Eestis.....	7
1.1.2. Perepõhine asendushooldus	8
1.1.3. Institutsionaalne ehk asutusepõhine asendushooldus.....	9
1.2. Järelhooldusteenus	11
1.3. Sotsiaalne identiteet	13
1.4. Elulootöö metoodika toetamiseks asendushooldusel olevate laste ja noorte identiteedi kujunemist.....	14
1.5. Probleemiseade	15
2. METOODIKA.....	17
2.1. Uurimismeetodi valik	17
2.2. Andmekogumismeetod	17
2.3 Uurimuses osalejad	18
2.4. Uurimuse käik.....	18
2.5. Analüüsimeetod ja protsessi kirjeldus	19
2.6. Eetilised aspektid	19
2.7. Refleksioon	20
3. ANALÜÜS.....	22
3.1. Peresuhete ja hooldussüsteemi mõju	22
3.1.1. Bioloogiline perekond	22
3.1.2. Asenduskodu kogemused.....	24
3.2. Sotsiaalne identiteet ja enesekuvand.....	26
3.2.1. Enesehinnang ja -tajumine	26
3.2.2. Sotsiaalne toetus ja suhted.....	29

3.3. Tulevikuplaanid ja hariduse roll nende täitmisel	31
3.3.1. Unistused ja tulevikuplaanid	31
3.3.2. Hariduse tähtsus	32
KOKKUVÕTE	36
SUMMARY	38
LISAD	44
Lisa 1. Uuringus osalemise kutse.....	44
Lisa 2. Intervjuu kava	45

SISSEJUHATUS

Sotsiaalne identiteet mõjutab sügavalt indiviidi enesetunnetust ja tema kohta maailmas. Sotsiaalne identiteet on *osa* isiku enesekontseptsioonist, mis pärineb teadmised oma kuuluvusest ühte või mitmesse sotsiaalsesse gruppi (Tajfel, 2010). Nendeks gruppideks võivad olla perekond, eakaaslased, sõbrad, töökaaslased, kool jne (Jenkins, 2008). Sotsiaalne identiteet kirjeldab suhet teiste inimestega ja ümbritseva maailmaga: olen edukas töötaja, aus sõber või hea elukaaslane. Jenkins (2008) käsitleb identiteeti kui inimvõimet - mis hõlmab teadmisi sellest, kes me ise oleme, kes on teised meie ümber, nemad teades, kes meie oleme, ja meie teades, mida nad meist arvavad. Lapse identiteedi kujunemisel kahtlemata kõige olulisemat rolli mängib bioloogiline perekond, milles laps kasvab. Lapsed, kes mingil põhjusel ei saa kasvada sünniperes, jäävad ilma ka loomulikust kasvukeskkonnast, kus hakkab kujunema nende identiteet (Strömpl, 2022).

Kui laps on sunnitud elama väljaspool oma sünniperekonda ei leia tuge laiendatud pere või lähikondlaste hoolitsusest, langeb vastutus kohalikule omavalitsusele, et tagada lapsele hoolitsev ja turvaline keskkond läbi asendushooldusteenuse (Sotsiaalkindlustusameti kodulehekül, 2024). Sellistes olukordades on südameasjaks leida iga lapse jaoks kõige sobivam hooldusvorm, kusjuures esmaseks eelistuseks on perepõhine asendushooldus – hoolduspered, kes pakuvad soojuse, turvatunde ja stabiilsuse.

Omavalitsusel on kohustus leida alternatiivsed lahendused, nagu pere- või asenduskodud, et iga laps saaks kasvada hoolivas ja toetavas keskkonnas, juhul kui hoolduspere leidmine pole võimalik (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). See on oluline samm, et ühiskonnas hoolitseda ka haavatavate liikmete eest. Pere-ja asenduskodudega on võimalik pakkuda lastele hoolitsevat ja turvalist kohta, kus kasvada. Asendushooldusteenuse peamiseks eesmärgiks on valmistada last ette nii, et ta tulevikus iseseisvalt toime tuleb (Sotsiaalministeeriumi kodulehekül..., 2024), kuid iseseisvus eeldab ka selget identiteedi. Strömpl (2022) toob oma artiklis esile, et inimesed, kellel puudub adekvaatne minapilt, sest puuduvad teadmised oma päritolust ning sellest, mis nendega varalapsepõlves juhtus, võivad tekkida ka probleemid selge identiteedi kujunemisega ja see omakorda raskendab tal areneda iseseisevaks ja vastutustundlikuks toimijaks. Võib juhtuda, et asendushooldusel töötavad täiskasvanud, püüdes vältida lapse taas-traumeerimist, varjavad lapse eest tema raskeid minevikukogemused ja püüavad ise ka mitte teada nendest (Strömpl, 2022). Kuid selleks, et lapsest kasvaks eneseteadlik täiskasvanu ja tal areneks positiivne identiteet, on oluline, et usaldusväärsed suhted täiskasvanuga oleksid tagatud (Besson, 2007, viidatud Strömpl, 2022

kaudu). Sellised suhted aitavad lapsel mõtestada oma elusündmusi ja olukordi, mis on hädavajalik lapse identiteedi arenguks (Besson, 2007, viidatud Strömpl, 2022 kaudu). Viimastel aastatel toimunud muutused asendushoolduses annavad lootust, et asendushoolduses kasvavatel lastel on sellised usalduslikud suhted kasvajate ja hooldajatega, kuid uuringuid selle kohta on täna veel vähesed. Seega on oluline uurida asendushooldusel ja järelhooldusele läinud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist, et pöörata tähelepanu sellele, mida asendushooldusel kasvav noor vajab positiivse enesetaju ja identiteedi kujunemise toetamiseks.

Uurides varasemaid teadustöid, leidsin, et on uuritud asendushoolduselt lahkunud noorte toimetulekut iseseisvas elus, nende vaateid asendushooldusteenusele, kuid ei ole uuritud järelhooldusel noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist. Minu rõõmuks siiski näen, et bakalaureusetöodes ja magistriritöodes on suund sinnapoole, et uuritakse rohkem noorte endi vaateid ja ka identiteedi kujunemist. Ka Ingrid Sindi (2021) ja Judit Strömpli (2022; 2024) uurimuste fookuses on asendushooldus ja laste identiteet. Kaisa Saluste (2021) bakalaureusetöös on välja toodud, et kuna asendushoolduse taustaga noored on ühiskonnas haavatav sihtrühm, on ka mõistetav, et varasemaid uuringuid on vähe. Sihtrühma haavatavus ei peaks olema kindlasti takistus, pigem nõuab antud sihtrühmaga tegelemine rohkem pühendumist. Leian, et on oluline pöörata rohkem tähelepanu eetilistele aspektidele, sest ei tohiks kahjustada uuringus osalejaid. Kindlasti nõuavad antud uuringud rohkem aega ka uuritavateni jõudmine ja oluline on uuringu läbiviija valdkondlik pädevus. Nõustun, et uuringuid on vähe, ning järelhooldusele suunatud noorte uurimine on vajalik, sest järelhoolduse noored on kõige kompetentsemad inimesed, et edastada teavet sellest, mida nad ise vajavad ja mida nad arvavad, et on vajanud ka varem olles asendushooldusel, selleks, et nende identiteet kujuneks toetatuna ja sihipäraselt.

Sotsiaalse identiteedi kujunemise uurimisel järelhooldusele läinud noorte hulgas on vajadus teada just noorte hinnanguid sellele, kuidas asendushooldusel kasvamine on aidanud kaasa nende sotsiaalse identiteedi kujunemisele, ning millised muutused on toimunud seoses järelhooldusteenusele minekuga. Oma uurimuses pean oluliseks hinnanguid, mis on saadud osalejatelt nende vabalt jutustatud lugude kaudu. Noor saab jutustada mulle oma eluloo ja sündmused, mis on teda mõjutanud. Järelhooldusele siirdunud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemise uurimisel jagan seisukohta, et sotsiaalne identiteet on inimese enesetaju osa, ning see kujuneb sotsiaalsete suhete käigus.

Minu bakalaureusetöö keskendub eelkõige perekodust ja asenduskodust järelhooldusele läinud noorte isiklikele kogemustele. Noored, kes on järelhooldusteenusel, jagavad mälestusi ajast enne

pere/asenduskodusse jõudmist, pere/asenduskodus elamisest ning lõpetavad lugude jagamisega järelhooldusteenusele jõudmise ja olemise perioodist. Töö eesmärk on analüüsida järelhooldusele suunatud noorte jutustatud narratiive seoses nende sotsiaalse identiteedi kujunemisega.

Töö koosneb neljast peatükist. Esimene peatükk annab teoreetilise ülevaate asendushooldusest, järelhooldusest, sotsiaalsest identiteedist ning avab elulootöö teoreetilist tausta. Teine peatükk koosneb uurimismeetodite, valimi, uurimuse käigu ning selle protsessi tutvustusest. Kolmas peatükk koosneb analüüsist ning neljas peatükk annab ülevaate järeldustest ja soovitudest.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK

1.1. Asendushooldus

Asendushooldusel on oluline osa Eesti sotsiaalpoliitikas, et tagada vajalik hoolitsus ja tugi lastele, kes ei saa kasvada oma sünniperekonnas. Ülevaade asendushoolduse riiklikust korraldusest on oluline, et lugejal tekiks arusaam lastekaitsepoliitikast ja asendushoolduse korraldusest.

Eesti asendushoolduse süsteem on mitmekesine, pakkudes nii perepõhist kui ka asutusepõhist asendushooldust. Perepõhine asendushooldus hõlmab lapsendamist, eestkoste ja hooldusperesid, samas kui asutusepõhine hooldus sisaldab perekodusid ja asenduskodusid (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Esmaseks eelistuseks on perepõhine asendushooldus, kus lastele pakutakse soojust, turvatunnet ja stabiilsust.

Sarv (2021) toob välja, et viimastel aastatel on vähenenud asendushooldusele suunatud laste arv suures mahus ning see on seotud sellega, et peredest eraldatakse vähem lapsi.

Eesti riigi eesmärk on kokkuvõtlikult arendada ja parandada teenuseid, mis toetavad lapsi ja nende peresid ning tagavad, et vajadus asendushoolduse järele oleks võimalikult madal.

1.1.1. Asendushoolduse määratlus, vormid ja eesmärgid Eestis

Sotsiaalministeeriumi kodulehel (2022) on välja toodud, et lapse kasvamiseks ja arenguks on tema perekond parim keskkond, mistõttu riigi ülesanne on toetada vanemaid nende laste kasvatamisel. Kui vanemad ei saa või ei suuda riikliku toe abil kindlustada lapsele turvalist kasvukeskkonda ja vanemlikku hoolt, peab riik tagama lapsele asendushoolduse (Sotsiaalministeeriumi..., 2022).

Sotsiaalhoolekande seaduse järgi viitab asendushooldus lapse eest hoolitsemisele väljaspool tema sünniperekonda, olgu see siis lühiajaliselt või pikaajaliselt (Sarv, 2021)

Aastate jooksul on asendushooldusele suunatud laste arv Sarve (2021) sõnul vähenenud ning seda on mõjutanud olukord, kus perest eraldatakse vähem lapsi. Viimase kümne aasta jooksul on suunatud aina vähem lapsi asendushooldusele: 2013–2016 oli asendushoolduses ligi 2600 last ning 2020. aasta lõpuks 2277 last (Sarv, 2021).

Asendushooldus pakub lapsele võimaluse kasvada turvalises kodus, keskendudes tema heaolule ja arengule, ning kus laps saab ettevalmistuse iseseisvaks eluks (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024).

Eesti kontekstis hõlmab asendushooldus erinevaid vorme, mis erinevad üksteisest otsustus- ja vastutusõiguste jaotuse ning lapse elukeskkonna korralduse poolest (Sarv, 2021)

Sotsiaalkindlustusameti (2024) poolt välja toodud info põhjal võib asendushooldus olla perepõhine - selle alla kuuluvad lapsendamine, eestkoste ja hoolduspere, või asutusepõhine asendushooldus - selle alla kuuluvad perekodud ja asenduskodud. Lähemalt avan nende sisu järgmistes punktides.

1.1.2. Perepõhine asendushooldus

Sotsiaalkindlustusameti (2024) poolt kirjeldatuna on Eestis üheks asendushoolduse põhivormiks perepõhine asendushooldus, mille alla kuuluvad lapsendamine, eestkoste ja hoolduspere/perekonnas hooldamine. Sotsiaalkindlustusameti (2024) järgi eelistatakse Eestis just perepõhist asendushooldust, sest see annab lapsele võimaluse kasvada loomulikes peresuhetes. Kuigi lapsendamine, eestkoste ja hoolduspere erinevad detailides, on nende ühine eesmärk tagada lapsele soodne peresekne arengukeskkond (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Toon välja perepõhise asendushoolduse viiside sisu.

Lapse kasvatamine hooldusperes

Hoolduspere (asendushooldusteenus) pakub teistest vanematest sündinud lastele kas pikaajalist või ajutist kodu, rahastatud ja korraldatuna kohaliku omavalitsuse poolt (Sotsiaalkindlustusamet, 2024). Kohalik omavalitsus ja pere sõlmivad lepingu, mis annab perele õiguse lapse eest hoolitseda, samal ajal pakkudes nii rahalist kui ka moraalselt toetust (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Hoolduspere vastutuseks jääb oluliste otsuste tegemine lapse elus, näiteks tervishoiu ja haridusega seotud küsimustes, ning korraldab suhtlust sünniperega, veendudes, et kõik otsused lähtuvad lapse huvidest ja heaolust (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024).

Lapse eestkoste

Eestkostepere või eestkostja täidab lapse seadusliku esindaja ülesandeid, vastutades nii lapse kui ka tema vara eest hoolitsemise eest. See roll erineb hooldusperest, kuna seda reguleeritakse perekonnaseadusega, mitte sotsiaalhoolekande seadusega (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024).

Eestkostepereks määratakse kohtu poolt seaduslikuks esindajaks tavaliselt kas lapse sugulased või lapsele lähedased inimesed (Sarv, 2021).

Protsessi kaasatakse ka lapse elukohajärgne omavalitsus, kes hindab lapse ja pere sobivust ning esitab endapoolse arvamuse kohtule, kuid esindajaid ja kasvatajaid valmistab selleks ette ja ka hindab sotsiaalkindlustusamet (Sarv, 2021).

Lapsendamine

Lapsendamine on unikaalne asendushoolduse vorm, kuna see loob lapsendaja ja lapsendatava vahel vanema ja lapse õiguslikud suhted, millega kaasneb eluaegne kohustus lapse eest hoolitseda (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Lapsendamist reguleerib samuti perekonnaseadus ning lapsendamise otsuse teeb kohus (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Alaealist last võib lapsendada juhul, kui tema vanemad on surnud, vanematelt on hooldusõigus täielikult ära võetud või nad on andnud nõusoleku lapsendamiseks (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Eestis korraldab lapsendamist alates 2016. aastast Sotsiaalkindlustusamet (Sarv, 2021).

1.1.3. Institutsionaalne ehk asutusepõhine asendushooldus

Kui perekonnast eraldatud või vanemate hooleta jäänud last ei ole võimalik suunata tema laiendatud perekonda või lähivõrgustikku eestkoste, tuleb kohalikul omavalitsusel tagada lapse kasvatamine asendushooldusteenuse kaudu (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023). Eelistatakse perepõhist asendushooldusteenust ehk hooldusperet, kuid kui see ei ole võimalik, tuleb tagada asendushooldusteenuse osutamine pere- või asenduskodus (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023).

Eestis oli 2020.aasta seisuga asutusepõhisel asendushooldusel 800 last (Sarv, 2021)

Perekodus ja asenduskodus kasvatamise puhul on tegemist asendushooldusteenusega, mida korraldab ja rahastab kohalik omavalitsus, ning seda reguleerib sotsiaalhoolekande seadus (Sotsiaalkindlustusameti..., 2024). Toon siinkohal välja erinevused asenduskodu ja perekodu vahel.

Sotsiaalkindlustusameti kodulehel (2024) on kirjeldatud, et perekodu on lapse elukoht, kus tema eest hoolitsevad perevanemad, kes elavad perekodus koos seal elavate lastega. Üks sellistest institutsioonidest, kes pakub asutusepõhist asendushooldust on SOS Lasteküla Eesti Ühing. SOS Lasteküla (2024) eesmärk on, et kõik lapsed kasvaksid üles armastavas kodus, kus nad saavad avada oma täieliku potentsiaali ning kujundada ise oma unistuste elu. Töötatakse selle nimel, et laste ja noorte tulevik oleks võimalusterohke ja nende endi kujundatud (SOS Lasteküla..., 2024).

Asenduskodu on ka lapse elukoht, aga seal hoolitsevad tema eest vahetustega tööl käivad kasvatajad (Sotsiaalkindlustusameti...,2024). Asenduskodus hoolitsevad laste eest töölepingu alusel töötavad kasvatajad (Eesti Asenduskodu Töötajate Liit, 2022). Seega asenduskodus on laste eest hoolitsevaid inimesi rohkem ning nende vahetuva graafiku tõttu on muutuvaid inimesi lapse ümber rohkem (Eesti Asenduskodu..., 2022).

Kuuse ja Toros (2017) ning ka Sindi, Strömpl ja Toros (2018) toovad esile, et deinstitutionaliseerimise protsess on Eestis toonud kaasa muutusi, kus püütakse vähendada just asutuste osakaalu ja suunata lapsed pigem peresarnasesse keskkonda. See lähenemine on osa poliitikast, mis rõhutab laste õigusi ja heaolu ning toetab perepõhist hooldust kui eelistatud vormi (Kuuse & Toros, 2017).

Asendushooldusteenuse eesmärk asenduskodus või perekodus on tagada lapse heaolu ja õigused; põhivajaduste rahuldamiseks peresarnased elutingimused; turvaline ja arenguks sobilik elukeskkond, et laps võimetekohaselt toime tuleks täisealiseks saades (Sihtasutus Perekodu, i.a).

Kohaliku omavalitsuse üksus tagab lapsele asendushooldusteenuse kuni lapse 18-aastaseks saamiseni Sotsiaalhoolekande seaduse § 45⁹ (1) alusel juhul, kui

- 1) lapse vanem on surnud;
- 2) lapse vanemale on tema piiratud teovõime tõttu määratud eestkostja;
- 3) vanema hooldusõigus lapse suhtes on peatatud, seda on piiratud või see on täielikult ära võetud;

4) laps on vanemast eraldatud (Sotsiaalhoolekande seadus, 2023).

1.2. Järelhooldusteenus

Mis saab aga asendushooldusel kasvanud noortest edasi, kui on saadud täisealiseks?

2018. aastal jõustusid sotsiaalhoolekande seaduse muudatused, mille raames kujundati ümber asendushooldust vajavatele lastele ja noortele suunatud teenused (Sotsiaalministeeriumi..., 2022). Muudatuste aluseks oli vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (Sotsiaalministeeriumi..., 2022), milles seati kolm strateegilist eesmärki, ning üheks neist oli tõhustada asendushoolduselt ellu astumise ettevalmistust ja järelhooldust (Jõks, 2020).

Selle muudatuse jõustumisest alates on Sotsiaalministeeriumi algatusel ka viidud läbi uuringuid, mis keskenduvad järelhooldusele siirdumisele, noorte vajadustele ja kitsaskohtadele asendushoolduselt lahkumisel. Üks sellistest on CIVITTA (2022) poolt läbiviidud “Asendushoolduselt iseseisvasse ellu astuvate noorte uuring”.

Varasematest uuringutest on lisaks esile tulnud, et asendushooldusel kasvanud noored on võrreldes nn tavaperedest pärit noortega sageli kehvemas seisus ja täiskasvanuna vähem edukad (Viner ja Taylor 2005, viidatud Osila jt, 2016 kaudu). Lisaks on leitud, et asenduskodus kasvanud noortel on sageli keerulistest pere ja keskkonnatingimustest tulenevad emotsionaalsed, käitumuslikud, arengu- ja terviseprobleemid, mistõttu nende valmisolek iseseisvuda võivad olla nõrgem, kui tavanooortel (Schatz jt, 1991; Allen 2005; Scannapieco jt, 2007, viidatud Osila jt, 2016 kaudu).

Enamik noori, kes kasvavad üles asendushoolduses, ei saa kogeda järkjärgulist ja toetavat iseseisvumist, sest nende iseseisvumine toimub äkitselt ja neil puudub võimalus hiljem tagasi koju pöörduda (Osila jt, 2016).

Sotsiaalhoolekande seaduse muudatusega loodi täisealistele noortele asendushoolduselt elluastumist toetav **järelhooldusteenus**, mille eesmärk on aidata noortel sujuvamalt iseseisvat elu alustada ning toetada nende õpingute jätkamist või tööturule asumist (Sotsiaalministeerium, 2022).

Asendushoolduselt iseseisvasse ellu astuvate noorte uuringus (CIVITTA, 2022) tuleb esile, et järelhooldusteenust kasutatavate noorte hulk suureneb igal aastal. Järelhoolduse põhielementideks

on sobiva eluaseme tagamine, isiklike kulude katmiseks mõeldud toetuse (vähemalt 240 eurot kuus) ja muude individuaalsete vajadustele vastavate toetuste ning teenuste pakkumine (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023).

Teenust osutab kohalik omavalitsus (KOV), mis koostöös noorega hindab tema vajadusi ja kujundab teenuse sisu vastavalt iga noore vajadustele (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023). Eestis kehtiva sotsiaalhoolekande seaduse (2023) § 45¹⁶ sõnastusest lähtuvalt peab KOV üksus tagama järelhooldusteenuse asendushooldusel viibivale täisealisele isikule, kes pärast põhi-, kesk-, kutse või kõrghariduse omandamist jätkab järgmisel õppeaastal õppimist kutseõppe tasemeõppes, rakenduskõrgharidusõppes, ülikooli bakalaureuse- või magistriõppes või bakalaureuse ja magistriõppe integreeritud õppes kuni õpingute katkestamise või esmase nominaalse õppeaja lõpuni, või kuni isiku 25-aastaseks saamiseni.

Järelhooldusteenus on rahastatud riigi toetusfondist, mille vahendeid eraldatakse KOVidele vastavalt vormistatud juhtumiplaanile (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023). Teenuse algus ja tingimused on paindlikud, sõltudes noore individuaalsest olukorrast ja vajadustest (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023). KOVil on kohustus osutada järelhooldusteenust kõigile, kes vastavad teenuse saamise tingimustele (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023).

Järelhooldusteenus on kriitilise tähtsusega samm tagamaks, et asendushoolduselt siirdunud noortel oleks toetav üleminek täiskasvanuelule (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023). Selle kaudu saavad nad vajaliku abi ja ressursid, mis aitavad neil oma potentsiaali täielikult realiseerida ja edukalt ühiskonda integreeruda (Sotsiaalkindlustusameti..., 2023).

Elluastumise toetamiseks loodud järelhooldusteenus katab paljusid noorte materiaalseid vajadusi, pakkudes eluaset, rahalist tuge ja individuaalseid teenuseid. Need aitavad küll noortel esialgu lihtsamalt toime tulla, kuid asendushoolduselt lahkudes on noortel tihti puudu sihikindlast toetusest nende unikaalse identiteedi kujunemisel, mida pean samuti oma uurimuses oluliseks aspektiks iseseisvumisprotsessis. Noore sotsiaalse identiteedi toetamise teema on fookuses järgmises osas.

1.3. Sotsiaalne identiteet

Sotsiaalne identiteet on keerukas mõiste, mis mõjutab sügavalt indiviidi enesetunnetust ja tema kohta maailmas. Henri Tajfeli (2010) töös esitatud definitsiooni järgi saab mõista sotsiaalset identiteeti kui ühte *osa* isiku enesekontseptsioonist, mis pärineb teadmisesest oma kuuluvusest ühte või mitmesse sotsiaalsesse gruppi, lisades sellele kuulumisele väärtuse ja emotsionaalse tähenduse. Nendeks gruppideks võivad olla perekond, eakaaslased, sõbrad, töökaaslased, kool jne (Jenkins, 2008). Sotsiaalne identiteet kirjeldab suhet teiste inimestega ja ümbritseva maailmaga: olen edukas töötaja, aus sõber või hea elukaaslane. Tajfel (2010) rõhutab, et tema definitsioon on teadlikult piiratud, et võimaldada kasutada seda kitsendatud kontseptsiooni aruteludes, mis keskenduvad sotsiaalsesse gruppidesse kuulumisele ja nendega seotud isikutaju aspektidele. Jenkins (2008) käsitleb identiteeti kui inimvõimet - mis hõlmab teadmisi sellest, kes me ise oleme, kes on teised, nemad teades, kes meie oleme, ja meie **teades, mida nad meist arvavad**.

Kuigi indiviidi enesepilt on tõesti väga keeruline, sest pärineb mitmekesistest allikatest, ei keskendu Tajfel (2010) individuaalse identiteedi või eneseteadvuse päritolule ja arengule. Enda seisukohast võtab Tajfel (2010) eelduseks, et isegi kui inimese vaade endale ja ümbritsevale maailmale on rikkalik ja keerukas, on selle vaate mingid aspektid **mõjutatud teatud sotsiaalsesse rühmadesse või kategooriatesse kuulumisest**. Mõned neist rühmadest/gruppideest on esilekerkivamad kui teised ning nende esiletõus võib ajas ja erinevates sotsiaalsetes situatsioonides muutuda (Tajfel, 2010).

Eriksoni identiteedi teooria kohaselt kujuneb sotsiaalne identiteet läbi erinevate arenguetaappide, mille alla kuulub liikumine identiteedi kriisist sünteesi (Erikson, 1994). Asendushooldusel kasvavatel noortel võib antud protsess olla keerukas, kuna nad on sageli ilma jäänud stabiilsest perekonnast ja tavapäraestest sotsiaalsetest suhetest, mis üldjuhul aitavad positiivselt kaasa identiteedi kujunemisele. Sellises keskkonnas esinevad identiteedikriisid võivad olla tugevamad ja sagedasemad, mis võib mõjutada nende enesetunnetust ja suhteid teistega (Erikson, 1994).

Olemasolevad uuringud näitavad ka, et sotsiaalne toetus ja tugivõrgustik soodustavad sotsiaalset sidusust ja identiteedi kujunemist ning see on eriti oluline just sotsiaalse tõrjutuse riskirühmas olevatele asendushoolduselt ellu astujatele (Axoford, 2008, viidatud Osila jt, 2016 kaudu). Asenduskodust ellu astunud noorte puuduv või nõrk side hooldajate, perekonna, sõprade ja naabruskonnaga võib tingida sotsiaalse isolatsiooni tunnetamist, üksindust ja identiteedikriisi (Vernon, 2000, viidatud Osila jt, 2016 kaudu). Need on mõned väljakutsed, mis võivad takistada

noorte lõimumist ühiskonda ja tööturule, mõjutades seeläbi noorte sotsiaalset identiteeti ja enesetaju.

On oluline rõhutada, et kui ei ole piisaval hulgal uuringuid, siis ongi keeruline mõista, kuidas asendushooldus mõjutab noorte sotsiaalset identiteeti ja millised sammud aitaksid parandada asendushoolduse noorte olukorda pärast hooldussüsteemist väljumist. Uuringute puudus raskendab ka poliitika kujundamist ja hooldussüsteemi kvaliteedi parandamist (Ashmore, Deaux, McLaughlin-Volpe, 2004, viidatud Ehala, 2018 kaudu).

Sellest lähtudes saan uurida, kuidas sotsiaalne identiteet kujuneb ja mõjutab indiviidi käitumist, suhtumist ja enesetaju, tunnistades samas selle mõiste kasutamise piiranguid ja spetsiifilisust.

Asendushooldusel kasvavate laste identiteedi toetamisele tuleb süsteemsemalt tähelepanu pöörata ning selleks kasutusele võtta vahendeid, mis on juba kasutusel ja rakendada sobivaid meetodeid (Strömpl, 2022). Näiteks on paljudes Eestiga sarnastes liberaalse lastekaitsepoliitikaga riikides (nt Suurbritannia, USA, Austraalia, Kanada) juba 1960-ndatest kasutusel elulooraamatu koostamine, mida kasutatakse lastekaitstes kohustuslikult (Strömpl, 2022). See on vajalik, et asendushooldusele suunatud lastel oleks vajalik info nende päritolust ja sellest, miks nad ei kasva oma bioloogilises perekonnas (Strömpl, 2022).

1.4. Elulootöö metoodika toetamiseks asendushooldusel olevate laste ja noorte identiteedi kujunemist

Elulootöö on terapeutiline meetod, mis on välja töötatud selleks, et toetada asendushooldusel olevaid lapsi ja noori. See keskendub isiklike ja perekondlike lugude mõtestamisele ning nende lugude abil noore inimese isiksuse ja identiteedi kujunemisele (Rose, 2012).

Sindi jt (2022) selgitavad, et lapse puhul, kes on kogunud lapsepõlves väärkohtlemist või hüljatust, kellel puudusid olulised inimesed, kellega suheldes saaks tekkida usaldusväärne peegelpilt enda kohta. Tagajärjeks on see, et lapse identiteedi areng on segane, ning laps kaotab suhet iseendaga - ta ei tea, kes ta on (Sindi jt, 2022). Sindi jt (2022) sõnul tuleb perest eraldatud lapse tervenemisel erilist tähelepanu pöörata ja sihikindlalt töötada lapse ainulaadse identiteedi arendamisega.

Rose (2012) toob esile, et elulootöö aitab individuaalset ja kultuurilist päritolu mõtestada, luues silla mineviku ja oleviku vahel. See lähenemine võimaldab noortel asendushoolduses mõista ja töödelda oma minevikusündmusi, mis on mõjutanud nende praegust elu ja sotsiaalset identiteeti (Rose, 2012). Ka Strömpl (2022) rõhutab, et lapse hooldus peab muutuma sihikindlalt traumateadlikuks, lapse eneseusu ja enesehinnangu tõstmisele suunatuks. Seda protsessi toetabki just traumateadlik elulootöö.

Strömpl (2022) tutvustab oma artiklis traumateadliku elulootöö metoodika kasutamise võimalusi Eestis asendushooldusel kasvavate laste identiteedi toetamiseks. Strömpl (2022) toob esile, et oluline puudus Eesti asendushoolduse süsteemis on endiselt see, et piisava toetuse ja teadmisteta heasüdamlikud ning abivalmis hooldajad suhtuvad lapsed pigem kui hoolduse objekti. Kui laps kasvab aga asenduskodus, siis peab olema tema identiteedi kujunemise toetamine just kasvatajate ja perevanemate ülesanne (Strömpl, 2022). Rohkem tuleks arendada sihikindlalt lapse subjektsust ja autonoomiat, mitte last objektina käsitleda, sest sellega pidurdatakse lapse teadlikkuse arengut, mida on vaja tema ainulaadse identiteedi kujunemiseks (Strömpl, 2022). Selle elluviimiseks on vaja tema sõnul kompetentsust, julgust ja vastutust, et vastata küsimustele lapse mineviku kohta, mis on sageli emotsionaalselt raske (Strömpl, 2022).

Kokkuvõttes on elulootöö oluline asendushooldusel olevatele noortele, kuna paljud neist on kogunud traumaatilisi sündmusi ja isiklike kaotusi, mis võivad mõjutada nende enesehinnangut ja suhteid teistega. Elulootöö aitab noortel arendada terviklikumat identiteeti, integreerides nende mineviku kogemused nende olevikuga.

Rose (2012) järgi hõlmab elulootöö praktiline rakendamine intervjuusid, mälestuste kogumist, perekonnaajaloo uurimist ning isiklike ja perekondlike narratiivide loomist. See protsess võib hõlmata ka fotode, kirjade ja muude isiklike esemete kogumist, mis aitavad illustreerida ja rikastada noore elulugu (Rose, 2012).

1.5. Probleemiseade

Uurimisprobleemiks on sotsiaalse identiteedi kujunemine noortel, kes on üles kasvanud asendushooldusel ja on seejärel liikunud järelhooldusteenusele. Asendushooldusel kasvanud noored seisavad silmitsi unikaalsete väljakutsetega, mis mõjutavad nende sotsiaalse identiteedi

arengut. Varajased kogemused nagu perest eraldamine ja asendushooldusel viibimine võivad sügavalt mõjutada noorte enesetunnetust, nende kuuluvustunnet erinevatesse sotsiaalsetesse rühmadesse ning nende võimet integreeruda ühiskonda.

Lisaks on erinevates töödes vähem rõhku pandud just järelhoolduse kogemuse uurimisele, või keskendutakse järelhoolduse kui teenuse uurimisele, sest teenus on Eesti mõistes veel üsna uus. Rohkem on uuritud just lapsi, kes elavad asutusepõhisel asendushooldusel. Samuti on uuritud asendushoolduse süsteemiga seotud täiskasvanuid, kuid järelhooldusel olevate noorte kogemusi ja lugusid on vähe uuritud.

Oluline on mõista, milliseid narratiive noored kasutavad oma kogemuste kirjeldamiseks ja kuidas need lood aitavad kujundada nende arusaama iseendast ning oma kohast maailmas. Eluloo jutustamine võimaldab noorel mõtestada oma kogemusi ja suhteid ümbritseva maailmaga. Lisaks võimaldab eluloo jutustamine arusaamist sellest, kuidas asenduskodus kasvanud ja järelhooldusele jäänud noored näevad oma minevikku, olevikku ja tulevikku, ning kuidas nad oma kogemustest tähendust loovad. Elulugude analüüs aitab uurijal mõista noorte kogemusi ning identiteedi kujunemise protsessi.

Siit ka uurimuse eesmärk luua uus teadmine järelhooldusel olevate noorte identiteedi kujunemisest, mis on vajalik asendushoolduse praktika arendamiseks.

Eesmärgi täpsustamiseks sõnastasin järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas mõjutab asendushoolduse kogemus järelhooldusele siirdunud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist noorte enda tõlgendustes?
2. Millised narratiivsed elemendid ilmnevad asendushoolduse noorte jutustustes seoses nende sotsiaalse identiteediga ja kuidas need aitavad mõista nende sotsiaalse identiteedi arengut?
3. Kuidas saab elulootöö metoodika abil paremini mõista ja toetada asenduskodu noorte sotsiaalse identiteedi kujunemise protsessi?

2. METOODIKA

2.1. Uurimismeetodi valik

Minu uurimuse keskmes on asendushoolduselt järelhooldusele siirdunud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemise uurimine, mistõttu valisin oma uurimuse läbiviimiseks kvalitatiivse uurimismeetodi. Kvalitatiivne uurimismeetod võimaldab keskenduda inimeste subjektiivsetele kogemustele ja tegevustele, mõista ainulaadset konkreetset kontekstis (Strömpl, i.a). Kvalitatiivne uurimisviis on paindlik, ning annab võimaluse uurida väikesearvulisi juhtumeid sügavuti (Hammersley, 2013). See võimaldas mul süvitsi mõista ja analüüsida noorte kogemusi üleminekus asendushoolduselt järelhooldusele.

2.2. Andmekogumismeetod

Oma uurimuse jaoks kogusin andmed 2024. aasta märtsi lõpus ja aprilli alguses. Andmete kogumiseks kasutasin narratiivset lähenemist, keskendudes eluloo jutustamisele (ingl. *life-story*) intervjuu vormis. Strömpl (2022) kirjeldab, et narratiiv on tagasivaatav tähenduse loomine, kus mineviku sündmused ja kogemused järjestatakse loogiliselt ja ajaliselt, ning see annab edasi jutustaja vaatenurga, tuues välja põhjusi, miks antud lugu on jutustamist väärt. Lisaks juhtunu kirjeldusele väljendatakse ka emotsioone, mõtteid, tõlgendusi ja hinnanguid. (Chase, 2005, viidanud Strömpl, 2022).

Atkinson (2011) toob välja, et eluloo jutustus intervjuu vormis on kvalitatiivne meetod, mille abil kogutakse teavet ühe inimese kogu elu subjektiivse tõlgenduse kohta. Minu uurimuses võimaldab narratiivne lähenemine noortel vabalt oma lugusid jutustada, pakkudes mitmekülgset vaadet nende isiklike kogemuste, tõekspidamiste ja sotsiaalse identiteedi kujunemise kohta. Atkinsoni (2011) vaate järgi hõlmab eluloo narratiiv neid elu ja kogemuse aspekte, mida me soovime enda kohta teistele edasi anda - neid osi, mida oleme hakanud mõistma ja nägema kui oma elukogemuse osa. Strömpl jt (2012) toovad ka välja, et narratiivi mõistes pole kõige olulisem ajaline järgnevus, vaid pigem seoste loomine erinevate sündmuste ja kogemuste vahel. Usun, et see mõttekäik seostub minu uurimustööga, sest leian, et noored, kes on juba täiskasvanuks saanud, mõistavad ja näevad oma mineviku kogemuste aspekte laiemalt ning jagavad oma lugusid avatumalt. Atkinson (2011) toob välja, et eluloo jutustamine on väärtuslik kogemus nii jutustajale endale, kui ka uurimistöö

läbiviijale. Seega loodan ka mina, et nende noorte lugude läbi saan kasulikke teadmisi ja oskan noori rohkem mõista ja toetada.

Lähtudes uurimuse eesmärgist analüüsida asendushooldusele läinud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist nende vaadetes, kasutasin uurimistöös eluloo jutustamist intervjuu vormis, mille jaoks koostas poolstruktureeritud intervjuu kava. Lugude jutustamise käigus tekkis lisaks ka täpsustavaid küsimusi, mida kavas ei olnud, kuid see võimaldas jutustustes rohkem sügavuti minna.

2.3 Uurimuses osalejad

Käesolevas uurimuses osalesid 3 naissoost isikut vanuses 18-24. Osalejate leidmiseks olid kindlaks kriteeriumiteks see, et osaleja pidi olema kasvanud asutusepõhisel asendushooldusel; 18-24 aastane; ning intervjuu läbiviimise ajal pidi osaleja olema järelhooldusteenusel. Osalejad olid pärit Eesti eri piirkondadest.

2.4. Uurimuse käik

Osalejate leidmisel lähtusin mugavusvalimi kasutamisest, valides intervjuueeritavaid, kes olid kättesaadavad läbi isiklike tutvuste ja kontaktide. Minu enda taust asendushoolduse süsteemis võimaldas mul kasutada isiklikku võrgustikku, saates kutseid uuringus osalemiseks e-kirja teel potentsiaalsetele osalejatele, kes kuulusid sihtrühma. Huvi üles näidanud osalejad võtsid minuga ühendust e-kirja teel, et kokku leppida intervjuu aeg ja koht. Kuigi intervjuueeritavate taust kattus küll minu omaga, siis kellegagi ma varasemalt tuttav ei olnud.

Märtsi alguses viisin läbi ühe prooviintervjuu enda lähedasega, et leida kitsaskohti intervjuu küsimuste ülesehituses. Intervjuu käigus selgus, et mõnda küsimust tuli lihtsustada, sest küsimuse sisu muutus keeruliseks ning vastata oli raske. See tagasiside võimaldas mul edasistes intervjuudes küsida küsimusi, millele vastamine sujus hästi.

Intervjuu läbiviimiseks valisime osalejatele sobiva ja turvalise keskkonna – nende endi kodud. Ühe intervjuueeritavaga toimus kohtumine Tallinnas, ühega Tartus ning viimane intervjuu toimus

Lääne-Virumaal. Intervjuude alguses võtsime üheskoos aega tutvumiseks ning tutvustasin enda bakalaureusetöö eesmärke. Intervjuud salvestasin nõusolekul telefoni helisalvestiste rakendusse Voice Memo ning hiljem toimetasin salvestused mälu-pulgale. Kõige lühem intervjuu kestis 1h 13min, kõige pikem intervjuu kestis 2h. Intervjuu läbiviimiseks kasutasin intervjuu kava, mis aitas minu uurimisküsimustele analüüsis vastuseid leida. Üldiselt oli osalejal endal kontroll selle üle, mida ta mulle jagada soovis.

2.5. Analüüsimeetod ja protsessi kirjeldus

Pärast intervjuude läbiviimist kasutasin lokaalselt transkriptsioonide loomiseks OpenAI poolt treenitud avaliku lähtekoodiga kõnetuvastus mudelit Whisper (OpenAI, 2022). See tähendab, et sain transkribeerida helifaile ilma, et neid andmeid välise võrguga jagataks.

Andmete analüüsimiseks kasutasin kodeerimist, mida mõistetakse kui andmete osadeks lahutamist, mõtestamist ja uuel viisil kokkupanemist (Laherand, 2008). Käesolevas uurimuses rakendasin induktiivset lähenemist, mis tähendab, et koodid ja kategooriad tuletasin otse kogutud andmetest (Kalmus jt, 2015). See meetod võimaldas mul tõsta esile peamised teemad ja mustrid, mis ilmsid noorte narratiividest iseseisvalt, sõltumata eelnevatest teooriatest. Kodeerimisprotsessi käigus koondasin sarnased teemad põhikategooriate alla ning hiljem lisasin ka alamkategooriaid, mis aitasid organiseerida andmeid vastavalt püstitatud uurimisküsimustele.

Analüüsitehnikana kasutasin juhtumipõhist analüüsi, kus kõigepealt kodeerisin iga intervjuu transkriptsiooni eraldi, ja juhtumiülest ehk horisontaalset analüüsi, mis võimaldab vaadelda mitut analüüsitavat juhtumit korraga ja võrrelda, kuidas teemad ilmnevad läbi kõikide intervjuude (Kalmus jt, 2015). See lähenemine aitas mul tuvastada üldistatavad mustrid ja eripärad noorte kogemustes, andes tugevama aluse uurimisküsimustele vastamiseks.

2.6. Eetilised aspektid

Toon välja siinkohal konfidentsiaalsuse ja anonüümsuse põhimõtted ning selle, kui tähtis on siiski uurida haavatavates oludes noori selleks, et anda neile hääl ning kaasata asendushoolduse arendamisse. Nagu sissejuhatuses juba sai arutatud, siis on tõsi, et asendushoolduse taustaga noorte

uurimustesse kaasamine võib olla raskendatud, sest nad on ühiskonnas haavatavam grupp. Andmaks neile rohkem sõnaõigust ja võimalust kaasa rääkida, ilma, et nad peaksid tundma ennast ebaturvaliselt, on oluline lähtuda asendushoolduse noorte uurimisel just konfidentsiaalsuse ja anonüümsuse põhimõtetest. Kohe intervjuude alguses selgitasin uurimuse eesmärgi ja sisu ning sain osalejatelt teadliku nõusoleku. Uurijana pidin tagama, et ma ei kahjusta kedagi emotsionaalselt. Tuli palju tähelepanu pöörata just andmete avaldamisele, et mitte jagada delikaatset infot, mis võib noore äratuntavaks muuta. Seetõttu jätsin tsitaatidel viitamata, mitmenda intevjueeritavaga tegemist on, sest jutustuste osasid kokku pannes võib tekkida oht, et noor muutub äratuntavaks. Lisaks jagasin enda tööd uurimuses osalenud noortele, et saada tagasisidet, kas ollakse nõus sellega, mis töösse on kirjutatud. Lisaks tekitab ka raskust kohe alguses jõuda soovitud sihtgrupini. Asendushoolduse taustaga isikute kontaktid on varjatud ning nendeni jõudmiseks ei saa küsida asutustest lihtsalt andmeid. Tõsi, võimalusel saab edastada noortele info, kuid see, mis pärast seda juhtub, pole enam uurija kontrolli all. Kuna teema oli delikaatne, siis oli raske teada, kui paljud oleksid valmis üldse vastu tulema ning uurimuses osalema. Olen tänulik, et mina selle viisiga jõudsin uurimuses osalejateni. Selgitust vajaks ka pisut sõnakasutus uurimustöös. Et vältida ebamäärasust ja sildistamist, kasutan töös väljendeid “asendushooldusel kasvanud noor” ja “järelhooldusele suunatud noor”. Sellega ma ei kinnita asendushooldust ja järelhooldust nende isikute külge. Intervjuude transkribeerimiseks kasutasin OpenAI poolt treenitud avaliku lähtekoodiga kõnetuvastuse mudelit Whisper (OpenAI, 2022), mis võimaldas töötada lokaalselt ehk kõik andmed töödeldi ja salvestati vaid minu seadmes, ilma välise võrguga ühendamata. Kuigi Whisperi lokaalne paigaldamine ja kasutamine nõudis rohkem tehnilisi oskusi ja oli aeganõudvam kui mõne kommertstarkvara kasutamine, andis see mulle täieliku kontrolli andmete üle ja kindlustunde, et konfidentsiaalsust ei rikuta.

2.7. Refleksioon

Alustasin oma uurimuse läbiviimist 2023.aasta septembris kui olin eelnevalt saanud paika täpse teema, mida soovisin uurida, ning olin tutvunud materjaliga, et viia edukalt oma uurimus läbi. Kuna olen asendushooldusel kasvanud noor, siis teadsin teemat valides, et tahan oma bakalaureusetööd teha samas valdkonnas. Leidsin sobiva juhendaja, kellega sain oma ideid jagada, ning jõudsin järeldusele, et see oli õige valik.

Teoreetilise osa kirjutamisel oli kitsaskohaks minu jaoks järelhooldust kajastava teemakohase kirjanduse leidmine. Mõistsin, et Eestis on järelhooldus kui teenus üsna uus ja materjali vähe. Juhendaja abiga sain rohkem materjale, millega tutvuda.

Intervjueeritavate leidmisel tekkis esimesel hetkel mure - kuidas ma oma sihtgrupini jõuan. Positiivne oli see, et jõudsin läbi enda kontaktide siiski õigete inimesteni. Minu kogemus intervjuude läbiviimisega oli väga positiivne. Noored olid väga avatud ning oli tunda, et neile oli oluline enda kogemusi jagada. Samas tundsin, et kohati oli keeruline hoida fookust lugude jutustamisel, mistõttu intervjuu kava tuli uurimuses väga kasuks.

Kuigi minu õpingute käigus olin rohkem kursis kvantitatiivsete uurimismeetoditega ja ka rohkem kogemust oli selles valdkonnas, siis enda uurimuses kasutasin seevastu hoopis kvalitatiivset uurimismeetodit. Tundsin, et oma uurimistöö käigus soovin suhelda otse inimestega, nende lugusid kuulata ja ka ise sellest kogemusest maksimumi võtta. Leian, et see kogemus oli mulle kasulik. Sain tutvuda kvalitatiivse uurimismeetodi sisuga põhjalikumalt ning mõistsin, kui laia kasutusvõimalusega see on.

Analüüsi käigus kasutasin kodeerimist, millega ma varasemalt palju kokku puutunud ei olnud. See ehk oli ka kõige pingelisem osa, sest kohe ei teadnud, mida rikkalikku infoga peale hakata. Protsessi käigus tekkis rohkem selgust ja materjali lugemine oli vajalik.

Reflekteerides oma asendushooldusel kasvamise tausta, mõistsin, et minu enda kogemus asendushooldusel kasvamisel ja järelhooldusteenusele suunamisel mängis mingil määral rolli andmete analüüsimisel. Mul olid mingisugused teadmised/arusaamad, millised väljakutsed ja vajadused on asendushooldusel kasvanud noortel. See teadlikkus aitas mul kindlasti rohkem mõista intervjueeritavate kogemusi ning analüüsida nende lugusid empaatilisema nurga alt. Samas pidin ma endale teadvustama, et tuleb säilitada objektiivsus ja neutraalsus.

Kokkuvõttes kulges uurimus muretult ja oli arendav akadeemilise kirjutamise seisukohalt.

3. ANALÜÜS

Käesoleva analüüsi eesmärk on välja tuua, kuidas asendushoolduselt järelhooldusele siirdunud noorte sotsiaalne identiteet kujuneb, põhinedes kolme erineva noore elulugudel ja kogemustel. Analüüsi esitamisel lähtun intervjuude kodeerimisprotsessi põhjal saadud põhikategooriatest. Nendeks on: peresuhete ja hooldussüsteemi mõju, sotsiaalne identiteet ja enesekuvand, tulevikuplaanid ja hariduse roll.

3.1. Peresuhete ja hooldussüsteemi mõju

3.1.1. Bioloogiline perekond

Intervjueeritavad kajastavad varajasi mälestusi ja kogemusi bioloogilisest perest, mis sageli sisaldavad hooletusse jätmist või vanemate alkoholiprobleeme.

Rääkides oma lapsepõlvest enne asendushooldust, kirjeldati elu lapsepõlvekodus järgmiselt: *”Nii palju kui mina tean, siis mina elasin kuskil /linna nimi välja jäetud/. Ma ei tea, ühe korra nägime seda maja, mingi kortermaja, seda ma nagu ei mäleta, et seal oleksime elanud. Ja... No, elasime seal, aga kuna ema ja isa nagu jõid, lapsi nad nagu kasvatada ei suutnud, siis meid võeti sealt ära.“*

“Ma olin üsna väike, kui emal olid probleemid. Mind ta nagu väga ei valvanud. Ja siis ma olin nagu üks hüljatud laps ütleme nii - ma pidin hästi palju üksinda olema. Ma vahepeal nagu isegi koolis ei käinud, sest ei olnud seda nagu võimalust ja kodus ei olnud seda võimalust õppida. Ja siis olid peretülid ja ma ei saanud seda hoolt nagu. (...) Ja siis see oli hästi pikk protsess, kui mind perest eraldati (...). Ja siis emaga ei saanud enam koos elada ja mind viidi ära. Ja siis emale anti nagu võimalust ravida ennast, et last nagu tagasi saada. Ja seda ta ei võtnud kuulda. Ja ma jäingi asendushooldusele siis.”

Siin väljendub ka vanemate suutmatus võtta vastutus oma tegude ees. Vanema kohustus on lapse eest hoolitseda ja tagada talle turvaline kasvukeskkond. Kuid sellel võib olla ka teine põhjus. Strömpl (2022) toob välja seose, et väärkohtlevad, hooletud vanemad on sageli olnud samuti väärkohtlemise ohvrid või ei suuda nad mõnel muul põhjusel, näiteks sõltuvus- või muu haiguste tõttu, lapse eest adekvaatselt hoolitseda. Võib olla, et vanemad ei osanud oma olukorraga toime

tulla ning ka võimalik abi polnud piisav. Siiski vanemate oskamatus oma käitumist mitte parandada, mõjutas laste edasist eluteed.

“Tean, et elasime perega /.../, selline väiksem kohake, ise ma sellest midagi ei mäleta. Tean, et vanemad olid nõ otse öeldes joodikud. Nad olid pidevalt tsüklis ja ei suutnud hoolitseda meie eest. (...) No ja siis vist oligi nii, et ühel hetkel hakkas lastekaitse perega tegelema ja meid võeti ära.”

Nendes lugudes jääb silma ebakindlus ja ettevaatlikkus lapsepõlvest rääkides, sest esineb sõnu “nagu”, “vist” ja “mingi”. Need väljendavad mingil määral lünklikku infot lapsepõlve perioodi kohta. Noortel on jäänud puudu infot, et rääkida oma lapsepõlvest. Võimalik, et nad ei mäletagi seda aega ise, kuid siin tuleb oluliseks pidada lapse kõrval olevate täiskasvanute rolli, kes peaksid lapsele vajaliku info edastama, et lapsel tekiks terviklik identiteet. Strömpl (2022) toob välja, et identiteedi seisukohalt on tähtsad ka need sündmused, mis toimuvad inimese esimestel elukuudel ja aastatel, kui narratiivne mälu veel ei tööta. Need mälestused jäävad kehasse ja inimene vajab infot ka selle kohta, mis juhtus varem, et mõista arusaamatuid pilte ja tundeid, mis tal aeg-ajalt tekivad (Maté 2021; Perry ja Winfrey 2022; Van der Kolk 2020, viidatud Strömpl, 2022 kaudu).

Oma vanematest rääkides peavad noored oluliseks ka nende harjumuste ja suhtumise mõju neile endile.

“Ma nägin, et minu vanematel pole just kõige parem elu, et mina ka sellist elu ei oleks tahtnud, sest, noh, mis see annab mulle, kui ma nagu, ma ei tea, hakkas joodikuks või midagi, et pigem tahan ise nagu üles ehitada asju.(...) Mul on olemas prioriteedid, mul on olemas siht, mida ma tahan elus saavutada ja mul on olemas mingisugused teadmised.”

Kirjeldatakse, et soovitakse muuta oma eluteed, ning nähakse, et vanemate selline käitumine nende suhtes ei olnud õiglane - (...) *tahan, et minu peres oleksin mina mõistev, hooliv ja suunav vanem, kindlasti ei taha et mu lapsed peaksid tundma seda, et nende enda perekonnas neile hoolitsust ei leidu.”*

Nendest kogemustest tuleb esile aspekt, milleks on vanematele vastandumine. Bandura sotsiaalse õppimise teooriast lähtudes õpivad inimesed ümbritsevate inimeste käitumist jälgides (Bandura, 1971). Kuid samas võivad inimesed ka teadlikult otsustada, et nad ei taha õpitud järgida ja pigem vastanduvad õpitud mustritele (Cherry, 2022). Olulist rolli mängib ka isiku enda vaimne seisund ja motivatsioon otsustamisel, kas käitumine omandatakse või mitte (Bandura, 1971).

Analüüsidest noorte lugusid leian, et nende noorte eemaldamine perest noores eas ja keskkond, kus nad edaspidi kasvasid, on mõjutanud nende käitumismustrite kujunemist, sest asendushooldusel kasvanud noored otsustavad teadlikult vastanduda oma bioloogiliste vanemate käitumismustritele. Lisaks, kui noored on viibinud stabiilses keskkonnas pärast perest eemaldamist, on see suurendanud nende motivatsiooni ja suutlikkust kujundada oma mustrid positiivses suunas.

3.1.2. Asenduskodu kogemused

Asendushooldusele siirdumine on kujutatud kui vältimatu samm, tulenevalt bioloogiliste vanemate suutmatusel laste eest hoolitseda. Asenduskodus elamise aeg on kirjeldatud kui periood, kus kogemused varieeruvad. Noored kirjeldavad positiivseid suhteid perevanemate ja eakaaslastega.

“Ja seal peres oli veel ka üks hästi tore tüdruk. Mina sain seal tüdrukuga sõbraks ja ta siis tutvustas mulle niiõelda ümbruskonda, et kus ja mis ja nii. Ja siis ma nägin ühte tuttavat poissi ka, kes oli seal turvakodus. Ja eks ma siis niimoodi harjusin vaikselt. Ja kuidagi niimoodi olen üles seal kasvanud.”

Lisaks kirjeldab noor, et perevanemaga usaldusliku suhte loomine võttis kauem aega.

“No ja siis ma harjusin ära seal elamisega. See pereema sai mulle väga lähedaseks inimeseks üle pika aja. Me nagu, noh hakkasime rääkima omavahel rohkem.”

Sindi jt (2022) toovad välja, et suhete loomine uute inimestega on traumakogemusega lastele sageli raske katsumus ning kasuvanematel (kasvatajatel) tuleb olla teadlik ja sellega arvestada. Kuna oma sünniperedest eraldatud traumakogemusega lapsed on enamasti ilma jäänud tundlikust ja turvalisest hoolest, siis on suhete loomine uute inimestega neile sageli raske (Sindi jt, 2022). Seega on mõistetav, et noorel oli vaja aega, et võtta uus inimene omaks, et tekiks usalduslik suhe.

Teine noor kirjeldab positiivseid kogemusi läbi selle, et kogukond oli väga toetav. Ka perekodus olid suhted head, ning noor hindas seda, et palju asju tehti koos ning anti võimalusi arenemiseks. Positiivne oli tema jaoks ka see, et kuigi bioloogilise perega väga ei suheldud, siis tekkis perekodu liikmetega tugevam side.

Need näited toovad esile, kui olulised on positiivsed kogemused ja suhted, mis aitavad noortel kasvatada enesekindlust ja oskusi, mis on vajalikud iseseisvaks eluks.

Positiivsete kogemuste kõrval toodi ka välja, kuidas noored kogesid rohkem just emotsionaalset tõrjutust ja konflikte, mis sügavalt mõjutasid nende enesetunnet ja suhtumist autoriteetidesse.

Üks noor kirjeldab negatiivset suhtumist temasse:

“Issand kui kahju, aga mul tuleb ainult meelde, kuidas mu peale karjuti ja pahandati. Mul tuli kohe meelde see, kui ma midagi ei osanud, siis mu peale karjuti. Mulle hõõruti nina alla, et ma ei osanud kella, ma ei osanud raha lugeda. Kogu aeg ähvardati mind, et mind viiakse erikooli.”, kuid toob ka välja turvalise täiskasvanu olemasolu tähtsuse *“Aga tädi ma ootasin, sest kuidagi tundus, et kodus on turvaline. Tädi oli tore ja mõistev.”*

Selles osas noor kirjeldab, et tal oli raskusi uute teadmiste omandamisega. Tal oli õppimiseks vaja rohkem tähelepanu ja pühendumist. Selle kohta uurides tekkis seos kogetud trauma ja õppimisvõime vahel. Noor oli varasemalt kodust eraldatud, läbinud kaks elukoha vahetust, tema ümber muutusid pidevalt keskkond ja inimesed. Veidi hiljem koges ta ka bioloogilise vanema kaotust surma läbi. Seda uurides tuli välja, et traumal võib olla pikaajalisi mõjusid õppimisvõimele (Cross jt, 2017; Perfect jt, 2016). Selle hulka kuuluvad probleemid tähelepanu, keele, mälu ja kognitiivse paindlikkusega (Cross jt, 2017; Perfect jt, 2016). Lisaks kasutas perevanem lapse peal vaimset vägivalda, ähvardades saata teda erikooli. Võttes arvesse lapse kogemusi, on oluline välja tuua traumateadliku hoolduse olulisus. Traumateadlik hooldaja peab mõistma, et lapse käitumise põhjused võivad seotud olla just läbielatud traumaga (Strömpl, 2022).

Teine noor kirjeldab noorte alaväärtustamist peres:

“Sellised olulisemad sündmused, mis asenduskodus mind mõjutasid olid siiski juba seal teismeeas. Kuidagi väga hinge läks see, et ma hakkasin tundma, et meil polnud üldse võimalust asjades kaasa rääkida, hästi palju asju otsustati meie eest ära ega küsitud, kuidas me ennast tunneme. (...) meil tekkis päris palju selliseid tülisid, kus meie perevanem ütles meile halvasti. Ütles, et olemegi lollid ja tänamatud kui midagi tahtsime või oma arvamust avaldasime.”

Sellises olukorras peaks tähelepanu pöörama valikute võimaldamisele ja kaasrääkimisele, lapsega suheldes ja selgitades, et vähendada ebaselgust lapse elus ning aidata suurendada

kontrollitunnet lapse elus, sest valikute pakkumine on oluline lapse toimevõimekuse, eneseteadvuse ja identiteedi kujunemise seisukohast (Sindi jt, 2022).

Samuti tuleb jutustustes esile alahindamine:

„Ma väga palju pingutasin, kuigi mulle öeldi ka vahepeal näiteks kooliga seonduvalt, et võib-olla see eriala ei sobi mulle. Et võibolla ma pingelistes olukordades ei saa hakkama. Meil tuli uus pereema mingi periood. Me saime väga hästi läbi üldiselt, aga ikkagi mingites asjades ta alahindas mind. Ta ütles, et on näinud minu hindeid ja niimoodi, et kas sa oled ikka piisavalt võimekas.”

Selline kohtlemine noorte suhtes võib tugevalt mõjutada noorte enesehinnangut ja usaldust täiskasvanute vastu, tekitades tunde, et nad ei ole väärtuslikud ega suutelised saavutama oma eesmärgi. Kuna noored olid trauma kogemusega, kui nad elasid asendushooldusel, siis leian, et on väga ränk, kui nad peavad kogema negatiivsust ja konflikte keskkonnas, mille eesmärk on toetada nende arengut ja identiteeti. Neid lugusid analüüsid pean oluliseks ka pöörata tähelepanu laste ja noorte autonoomsuse tagamise tähtsusele. Varasemates uuringutes on välja toodud, et rohkem on hakatud rõhutama laste autonoomia ja osalemisega seotud õigusi, mis on seotud kaasaegse nägemusega iseseisvast, aktiivsest ja kompetentsest lapsest, kus lapse kaasamine neid puudutavatesse otsustesse ja lapselt arvamuse küsimine on ühiskonnas lapse õigusena aina enam aktsepteeritud (Lister, 2008, viidatud Anniste jt, 2018 kaudu). Laste otsustusprotsessi kaasamine on oluline, sest osalemise kaudu õpivad lapsed vastutustundlikuks kodanikuks olemist (Lockyer 2008; Howe ja Covell 2005; Lansdown 2005, viidatud Anniste jt, 2018 kaudu).

3.2. Sotsiaalne identiteet ja enesekuvand

3.2.1. Enesehinnang ja -tajumine

Noored räägivad ka seda, kuidas asendushoolduse kogemused on mõjutanud nende enesehinnangut ja -tajumist. Nende jutus väljendub see, et alahindamine peres, hinnangutele vastamine ja usaldamatus mõjutavad nende enesehinnangut. Ühe intervjuueeritava jutus tuleb esile, et varasem alahindamine tema õppeedukuse suhtes on tema õpiteekonda mõjutanud:

“Ja gümnaasiumisse ma ei läinud juba selle pärast, et ma mõtlesingi, et ma nagu, enda edukust vist kunagi ei ületa. Läksin kutsekooli hoopis.”

Teine noor räägib, et edasist kooliteed valides sai ta tagasisidet selle kohta, et eriala talle ei sobi, ning tundis ebakindlust edasi õppima minna.

“Kui ma ütlesin, et /eriala välja jäetud/ tahan minna õppima, siis ta oli, et no, et miks siis sinna, et kuhu sa siis tööle lähed, et nii väike palk ja.”

Noored toovad välja asenduskodu vanemate poolse toetuse olulisuse, mis aitaks noortel tekitada kindlust oma valikute suhtes.

“Ta seda peaks ikka teadma, mida laps tahab perevanema või ema käest kuulata. Mitte, et sa niimoodi alahindad lapsi, vaid sa ütledki, et sa saad hakkama, toetab sind sinu teekonnal.”

Hakatakse leidma enda ümber inimesi, kellele nende käekäik oluline on: *“Ja siis mina perevanemalt väga toetust ei tahtnudki saada enam. Et ma toetusin teistele inimestele enda ümber.”*

Üks osaleja kirjeldab hetki asenduskodus, kus ta püüdis teiste silmis näidata enda parimaid külgi:

“Kuidagi ei nähtud minu panust. Kuidagi selline tunne, et ükskõik mida sa ei tee ikka sa pole piisav teiste silmis. Kuidagi hakkasin toimetama nii et silma paista või näidata et saan hakkama küll ju.”, ja usaldamatust: “Hästi palju usaldamatust oli peres, nägime tihti ja ka ju kuulsime, kuidas meie taga asju aetakse. Meile näkku räägiti negatiivsust onju ja siis kuskil nurgataga kellelegi kõrgemale tehti nagu nagu kõik on suurepärase.”

Tuleb esile, et noorena kogetud mahasurumine oluliste täiskasvanute poolt mõjutab oskust ennast väljendada ka täiskasvanueas: *“No ja meie olime noored ei julgenud oma seisukohti väljendada ka, alati saime pahandada või tuli sellest mingi tüli. Sellel võibolla ongi ka kõige suurem mõju olnud. Mul on raske enda seisukohti väljendada, sest ei taha teise poole reaktsiooni näha.”*

Ka teine noor kirjeldas, et kuna tema vaated ja soovid ei tundunud asendushooldusel olles kellelegi olulised, siis ka vanemas eas tunneb ta, et oma mõtteid hoiab endale: *“Aga noh, ikkagist on hea ja mugav, turvaline endasse sulguda ja vait olla ja kas siis ära minna või kuugi ära peitu pugeda”*

Oluline on ka see, et noores eas saadud negatiivne tagasiside on pannud noored mõtlema sügavalt teiste arvamuse peale, püütakse leida oma väärtust. *“Mind nagu kogu aeg süüdistati või nagu tehti kogu aeg mingeid kommentaare ja see on mind ikka vist mõjutanud. Näiteks mõtlen tihti sellele, et mida keegi teine arvab või et ma pigem nagu küsin alati endalt, et et kas ma saan hakkama.”*

“On inimesi, kes on mind kuidagi maha teinud või üritanud mind mõistma panna, et ma ei ole väärtuslik. Eks see kõik mis lapsepõlvest tulnud on, kadunud ei ole. Päril palju tööd on vaja teha, et panna ennast uskuma vastupidist, et ma olen piisav.”

Asendushooldusele üleminek toimus uuringus osalenutel noores eas. Kirjeldati, et asendushoolduselt siirdudes järelhooldusele tunti enesekindlust lahkudes.

“Ma tundsin, et olingi valmis ära minema, sest ma tulin endaga toime. Ma tõesti tahtsin sealt ära saada.”; “Kui ma sain ära, siis ma olin nagu tänulik, et ma sain ära sealt.”

Valmisolek väljendus ka asenduskodus saadud kogemustel. *“Meile õpetati kuidas rahadega toime tulla, kust abi leida kui vaja. Isegi sotsiaaltöötaja mäletan, et ütles mulle, et ta isegi ei muretse minu pärast, et ma olen nii iseseisev ja seda on hea tunda.”*

Järelhooldusele üleminekust räägitakse pigem positiivselt, sest see annab noortele uue perspektiivi ja võimaluse oma elu üle suuremat kontrolli omada .

“Kuidagi tekkiski rahu sellega, et issaksene ma elangi ise ja ja tulen toime, et ma ei pea enam kellestki sõltuma ja saan teha nii nagu mulle meeldib.”; “Järelhooldusele minnes tuli ka kohe võimalus tööd teha, leidsin omale töökoha ja olen seal praegu kooli kõrvalt piisunud, eks ta raske ole aga samas mul on oma eesmärgid, miks ma tööd teen ja tahan ju ka, et parem tulevikus oleks.”

“Mina tundsin, et mul tuli lihtsalt rohkem vabadust juurde. Ma teadsin, kuidas ma kõike tahan paremini teha, üksinda teha ja olla.”

“Tegelikult väga hea, et ma olen omaette olnud. Ma tunnen, et ma arenen rohkem ja kasvan ja saan nagu vabalt käia ja avastada. Alguses mul läkski aega, et siin sellega ära harjuda. Ja mingil määral ma tundis, et ma saan nagu suureks, et ma siiski olen täiskasvanud, mulle meeldib üksinda olla ja ise tegutseda tegelikult.”

Lähemalt süvenedes selgub, et noored ei olnud valmis perest lahkuma vaid olemasolevate oskuste tõttu, vaid otsustavaks said ka negatiivsed kogemused asenduskodus kasvades, mis on mõjutanud nende enesetunnetust ja sotsiaalset kuuluvust. Sotsiaalse identiteedi kontekstist vaadatuna oli asendushoolduse perekonda kuulumine üks keskkond, mis mõjutas noorte isikutaju kujunemist. Asendushoolduse ajast rääkides kirjeldatakse, kuidas tunni ennast väärtusetuna, kaheldi enda võimetes, noortele anti vähe autonoomiat, et asjades kaasa rääkida ning see tekitas noortes alaväärsustunnet. Tajfel (2010) on kirjeldanud, et vaadete aspektid endast on mõjutatud just teatud rühma/gruppi kuulumisest, ning ajas ja situatsioonides võivad need vaated muutuda. Asendushooldusel kasvades oli esilekerkivaks grupiks asendushoolduse grupp ja sealsed olulised täiskasvanud, kes oma tegevuse ja suhtumisega mõjutasid noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist. Vanemaks saades ja järelhooldusele siirdudes muutus nende ümbritsev keskkond ja inimesed. Järelhooldusel olles tajusid noored suuremat sõltumatust. Neil tekkis võimalus rohkem oma elu ise organiseerida ja õppida läbi tegutsemise.

3.2.2. Sotsiaalne toetus ja suhted

Kuigi järelhoolduses elades tunnevad noored end sageli iseseisvamana, on sotsiaalne toetus endiselt olulise tähtsusega.

“Kõik, kes mu ümber on, on tegelikult väga uhked minu üle. Minu enda inimesed ikkagi arvavad minust head ja see kuidagi omakord toetab mind. Kuidagi on elu mind viinud toredate inimeste hulka või kuidagi”; “Aga lihtsalt see, et olen ise juba täiskasvanu, aga ikkagi on selline läheduse vajadus ja mingil määral ikka nagu tahad sellist kindlust ja mingi tähelepanu saada.”

Noored panevad järelhooldusel olles tähele, et kuuluvustunne asendushoolduse perekonnas kipub kaduma.

“Kadus natuke ära see kuuluvustunne. Kui elad asendushooldusel, oled seal, siis kõik käivad sinuga läbi või kellegi teise kaudu käivad sinuga läbi. Siis olin järsku üksinda omaette, vaatasin, kuidas hakkama saan, vaatasin, kuidas vaikselt vaibub vestlus perekodu pereliikmetega, see oli võib-olla selline negatiivsem pool.”

“Isegi perevanem ei uuri kuidas mul läheb, pigem sotsiaaltöötaja kirjutab ja uurib vahel, kuidas läheb. Perevanem kirjutab ainult siis kui justkui midagi vaja on. Aga eks ma ole sellega juba harjunud. Ei võta enam nii hinge.”

Kuigi peresuhted on osade inimestega on vaibunud, peetakse oluliseks nende pereliikmete tuge, kellega suhtlus on püsinud.

“Aga oma bioloogilise perega hakkasin uues linnas rohkem suhtlema, varem me nagu ei teadnud üksteise eludest midagi, aga nüüd ikka toimetame koos ja oleme olemas rohkem. Nii armas on tegelikult kui õde ütleb, et “ei tea mida sinuta teeksin”. Tunnen ennast väärtustatuna.”

See kõik näitab kuuluvustunde olulisust peresuhetes. Püsivad peresuhted aitavad kaasa, et noored saaksid tunda ennast olulise ja väärtustatuna. Nad saavad olla osa millestki olulisest, mis pakub neile vajalikku emotsionaalset tuge sellel ajal, kui liigutakse iseseisvasse ellu.

Sõprussuhted ja ka institutsioonid nagu töökoht mängivad samuti olulist rolli nende toimetuleku ja enesearengu/hinnangu toetamisel.

Näiteks kirjeldavad noored sõprussuhete olulisust enda enesehinnangu toetamisel.

“Mul on sõbrad kes alatihti meenutavad mulle seda, kui hea kuulaja ja probleemilahendaja ma olen. Võtavad mind eeskujuna ja teavad, et saavad minu peale loota. See on selline hästi armas tunne, tunda ennast vajalikuna kellegi jaoks.”

“Viimase aasta jooksul, kui ma olen rohkem enda mõttemaailma jaganud ümbritsevate inimestega, siis tulebki välja see, et inimesed näevad mind nii teistmoodi. Ütlevad, et issakene, sa oled nii tubli ja vaata, mis sa kõik nagu korda saatnud oled, ja et hinda ja väärtusta seda. Ma olen hakanud tänud teistele mõistma, et ma olen ka väärtuslik ja ma pean ennast rohkem väärtustama.”

Lisaks on enesearengu ja enesehinnangu toetamisel olulisel kohal töökoht ja sealsed kaaslased. Noored kirjeldavad, et seal nähakse nende panust ning seda ka hinnatakse.

“Tööl olles ka väärtustatakse minu oskusi ja kohusetundlikkust. See on pisut selline raske vastu võtta, sest olen harjunud kuidagi sellega, et minu panuseid ei hinnata.”

“Tööle minnes ikkagi ma tundsin, et mängiski ikkagi minu isiksus rolli, sellepärast, et missugune ma olin - rahulik, sõbralik ja see oli miski, mis ülemusele silma jäi, et ta minu just võttis.”

Noor kirjeldab ka, et töökoht aitab ühiskonda sulanduda läbi selle, et ta kuulub siiski kuskile gruppi. Ta tajub, et kui ei oleks töökohta, siis oleks raske leida kohti, kus sotsialiseeruda ja tutvuda uute inimestega.

Nii nagu on asendushooldusel olles väga oluline ümbritsev keskkond ja inimesed, siis olemasolevad uuringud näitavad, et sotsiaalne toetus ja tugivõrgustik ka järelhooldusel olles soodustavad sotsiaalset sidusust ja identiteedi kujunemist (Axoford 2008, viidatud Osila jt, 2016 kaudu). Analüüsidest uuritavate lugusid tuleb esile, et sotsiaalne toetus ja tugivõrgustik sõprade, perekonna ja töö kujul aitavad kujundada uusi vaateid endale. Noored tõid esile, kuidas ümbritsevad inimesed järelhooldusel on mõjutanud nende isikutaju, pannes neid tundma väärtusliku, vajaliku, tubli, kohusetundliku ja eneseteadlikuna.

3.3. Tulevikuplaanid ja hariduse roll nende täitmisel

3.3.1. Unistused ja tulevikuplaanid

Unistused ja eesmärgid, nagu perekonna loomise etapp on mõjutatud nende varasematest kogemustest. *Mina tunnen, et mul ei ole eesmärke vaid, et minul on unistused. Tahan, et mul oleks ikka nagu oma kodu, oma mees, lapsed. Et mul oleks selline kodurahu, kus mul endal on hea olla füüsiliselt ja vaimselt.*”

“Enda perekonna loomine on selline kaugel suur eesmärk ja tahan, et minu kodus oleks nõ kogemused kasvades teistsugused.”

Üks noor toob esile ka ebakindluse pereloomise suhtes tema lapsepõlvetrauma kogemuse tõttu. Noor jutustas, et pole veel pere peale mõelnud, sest ta ei tea, kas suudab inimesi usaldada. Ta kindlasti tahab lapsi, kuid kahtleb, kas suudab pakkuda lapsele kõike, mida ta vajab - armastus ja hoolivus. Noor tunneb, et tema lapsepõlves seda kõike ei saanud kogeda, ning ei taha, et tema laps seda sama puudust tunneks.

Siinkohal leian, et tema lapsepõlvetraumade mõju võib väljenduda kahtlustes enda võimes pakkuda oma lastele stabiilset ja hoolivat keskkonda. Mairi Kruuts (2016), kes oma magistritöös uuris institutsioonis elanud lastevanemate käsitusi lapsevanemaks olemisest, tõi välja, et piisavate oskuste ja toetavate suheteta võib iseseisvas elus ilmned mitmed raskusi, mis omakorda võivad

mõjutada oma laste kasvatamist. Kruuts (2016) toob välja, et väikelastel, kes on pikemat aega olnud eraldatud oma peamisest hooldajast, on tulevikus raskusi ise edukaks lapsevanemaks saamisel, kui puudub empaatia ning hoolivustunne, mis on aluseks sellele, et ise lapsevanem olles suudaks ta mõista ja märgata oma lapse vajadusi ning sobivalt reageerida. Kuna noorel oli traumakogemus oma bioloogilise perekonnaga ning ta ka asendushooldusel ei saanud täielikult kogeda armastust ja hoolivust, siis on ta kahtlev oma perekonna loomise suhtes.

Kuid noorte jaoks on olulisel kohal tulevikus edukas karjäär. *“Olen edasipüüdlev ja ambitsioonikas noor, arvan, et täitsa laiade teadmistega ja tean, et tahan tööd teha ja tulevikus kasulik olla ja panustada.”*

“Tahan, et mul oleks erialale vastav kindel töökoht ja kindlasti kindel elukoht, kus saaks elada ilusti.”

Nende noorte eesmärgid peegeldavad nende soovi luua stabiilne ja rahuldustpakkuv elu. Osila jt (2016) viidates Viner ja Taylor'ile, tõi esile, et asendushoolduselt iseseisvasse ellu siirduvad noored võivad sattuda kehvemasse seisu ja olla vähem edukad. Mina enda analüüsi tulemusi kirjeldades väidaksin vastupidist - noored on just väga ambitsioonikad, soovivad oma karjääri üles töötada ja pingutavad palju, et luua endale stabiilne tulevik.

3.3.2. Hariduse tähtsus

Noored peavad haridust oma tuleviku kujundamisel oluliseks. Haridustee valikud on seotud noorte ambitsioonidega *“Ma elan päeva korraga, kõigepealt tahan kindlasti kooli lõpetada ja siis vaatan edasi.”*; *“Ma tean, mida ma tahan ja teen kõik, et see ikka õnnestuks.”*, ning sooviga vastata asendushooldusest tulenevatele ootustele.

“Kooli poole pealt tean, et tahan ülikooli ilusti ära lõpetada. Kuidagi noorest saadik on üritatud ikka sinna poole suunata, et ega minust poemüüjat või mingit lihttöölist saada ei tohi, et pean ikka edukas olema. Ja eks ma seda ka püüan saavutada.”

Hariduse omandamise seisukohalt on noored saanud asendushooldusel olles kaasa seisukoha, et haridus on vajalik ning hindavad seda.

Haridustee valikul tuleb ette ka takistusi, sest otsitakse alles teed, kuhu oma haridus suunata. *“Ilmselgelt ma tahaks mingi kõrgema hariduse kätte saada, aga ma pean aru saama, mis erialaga ma kuhu võin jõuda. Hariduse mõttes ma ütleks, et mul on vaja selgusele saada, kes ma olen, kuhu tahan jõuda, mida teha, mis erialal, mis suunal. Aga samas ma tunnen lihtsalt, et ma jätaks selle kooli korra üldse kõrvale. Ma lihtsalt tunnen, et ühiskond ikkagi surub mind sinna ülikooli minema.”*

Noore mõttekäik selle kohta, et ta alles otsib oma teed resoneerub identiteediküsimusega. Eriksoni identiteedi teooria kohaselt kujuneb sotsiaalne identiteet läbi erinevate arenguetappide, mille alla kuulub liikumine identiteedi kriisist sünteesi (Erikson, 1994). Noore ebakindlus näitab, et ta alles loob seoseid oma väärtuste ja soovide vahel, et mõista, mida ta tulevikus teha tahab. Noorel ei ole selget arusaama veel tekkinud sellest, mis tal meeldiks või sobiks karjäärialselt teha. Siinkohal on ka oluline, et ta tunneb survet ühiskonna poolt. See võib tema otsustusprotsessis luua segadust, sest ta lähtub ka sügavalt teiste arvamusest. Noorel võib tekkida tunne, et ta peab ühiskonnas kerkinud ootusi täitma, vältides negatiivset tagasisidet.

4. JÄRELDUSED JA SOOVITUSED

Analüüsi käigus saadud info annab palju kõneainet arutlemaks selle üle, mis aitab kaasa sotsiaalse identiteedi kujunemisele ning, mis on kitsaskohad, millele tuleks tähelepanu pöörata.

Analüüsi käigus tuleb esile, et kõik intervjueeritud järelhooldusele jõudnud noored on kogenud lapsepõlves traumaatilisi sündmusi. Vanemate suutmatus pakkuda neile turvalist kasvukeskkonda lõppes suunamisega asendushooldusele. Analüüsides noorte jutustusi leian, et noored tunnevad valmidust alustada iseseisvat elu ning neil on olemas vajalikud oskused, et toime tulla. Noorte lugusid analüüsides ei leia mina, et noorte puhul oleks asendushoolduse taustast tingitud sotsiaalset isolatsiooni, üksindust või identiteedikriisi. Noored püüavad oma minevikus toimunud sündmuseid enda jaoks tõlgendada ja nendega toime tulla ja neist õppida. Murekohaks peaksin vähest kontakti oma perevanemaga järelhooldusele minnes. Leian, et asendushooldusele määratud lapse perevanem võiks olla tulevikus noorele püsiv inimene, kellele saaks toetuda. Lugudest järeldan, et vähene kontakt tulenes ka negatiivsetest suhetest varasemalt.

Siin tõstan veelkord järeldustena esile väärtusliku informatsiooni analüüsist lähtuvalt:

1. Asendushooldus tõesti päästab lapsi, kelle sünnivanemad pole oma laste kasvatamiseks valmis.
2. Asutusepõhises asendushoolduses võivad lapse ja kasvataja/perevanema vahel tekkida tõeliselt väärtuslikud, usalduslikud suhted, mida tuleb hoida ka siis kui laps lahkub asutusest.
3. Asendushoolduses töötavad täiskasvanud peavad oma töös tegutsema traumateadlikult, sest iga laps, keda perest eraldatakse on traumakogemusega. Et järelhooldusele siirdunud noortel oleks järkjärguline ja toetav iseseisvumine, peaks tähelepanu pöörama sellele, et hoida ka suhteid perevanemaga.
4. Noorte lugusid analüüsides leian, et nende jaoks on olulised toetavad ja suunavad vanemad. Et noored oleksid enesekindlad ja positiivse identiteediga, on oluline vanemate koolitamine, et lastega suhtlemine oleks noortele tuge pakkuv. Peres ei peaks olema alaväärtustamist, suhted peaksid olema usalduslikud ja vanemad toetavad.

5. Asendushoolduses töötavad inimesed peavad valdama meetodeid, mis aitavad nende hoolealustel sihikindlalt ja sõbralikult tegeleda lapse identiteedi arendamisega, toetada lapse positiivset arengut. Siinkohal tuleks tähelepanu pöörata perevanemate oskustele ja suutlikkusele kasvatada traumakogemusega lapsi.
6. Asendushoolduses töötavad inimesed peavad olema teadlikud sellest, et lapse alavääristamine teeb lapsele palju kahju ning laps seda ei unusta. See kõik mõjutab tema toimetulekut täiskasvanuna.
7. Kuigi elulootöö metoodikast intervjuudes juttu polnud, sest uuringus osalevatel noortel puudusid kokkupuuted selle metoodikaga, siis võib oletada, et see oleks hea viis asendushoolduse töötajatele täiendkoolitusel sellist teadmist pakkuda, et veelgi rohkem toetada laste/noorte identiteeti ja arengut positiivselt.
8. Analüüsidest lugusid tuleb esile, et noored on mingil määral teadmatutes oma mineviku kohta. Soovitusena toon esile, et asendushoolduses ja järelhoolduses tuleks võimaldada lastele infot nende mineviku kohta, et vanemaks saades oleks neil selgem pilt oma tausta kohta. Võimalik, et lapsepõlves jagatud info on nende mälust pisut kadunud, ning seetõttu oleks vajalik, et nende minevikus toimunud sündmuste selgitamisega tehtaks selgitustööd järjepidevalt.
9. Analüüsidest tuli ka esile, et tuntakse võõrandumist asenduskodu liikmetega, sest peredesse tuleb aina uusi inimesi ning nende jaoks seal kohta ei leidu. Noorte jaoks on järelhooldusele minnes oluline sealsete inimeste tugi ja olemasolu. Soovitusena tooksin välja, et noortel võiks jääda järelhoolduse ajal siiski suurem võimalus oma perekodusse naasta. Siin on oluline ka perepõhise asendushoolduse vajalikkus, sest suhted saavad olla püsivamad ning toetus täiskasvanueas on kättesaadavam.

KOKKUVÕTE

Minu käesoleva töö fookuses on asendushoolduselt järelhooldusele suunatud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemine. Intervjuud uurimuse raames toimusid 2024. aasta märtsis ja aprillis. Uurimuses intervjueerisin kolme asendushooldusel kasvanud ning praeguseks järelhooldusel olevat noort vanuses 18-24. Uurimuse põhieesmärgiks oli järelhooldusteenusel olevate noorte kogemuste uurimine ja analüüs, lähtudes nende jutustatud lugudest seoses nende sotsiaalse identiteedi arenguga. Sellest tulenevalt sõnastasin järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas mõjutab asendushoolduse kogemus järelhooldusele siirdunud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist noorte enda tõlgendustes?
2. Millised narratiivsed elemendid ilmnevad asendushoolduse noorte jutustustes seoses nende sotsiaalse identiteediga ja kuidas need aitavad mõista nende sotsiaalse identiteedi arengut?
3. Kuidas saab elulootöö metoodika abil paremini mõista ja toetada asenduskodu noorte sotsiaalse identiteedi kujunemise protsessi?

Lähtudes uurimisküsimustest, sain järgmised tulemused:

Asendushoolduse kogemus on noorte identiteedi kujunemise protsessis olulisel kohal. Noorte tõlgendustes tuleb esile, et positiivsed suhted perevanemate ja eakaaslastega asenduskodus on just see, mis aitab noortel kasvatada enesekindlust ja positiivset identiteeti. Samas toovad noored välja ka negatiivsete kogemuste läbielamise, nagu emotsionaalne tõrjutus ja alaväärtustamine, tähtsuse mõju, mis tugevalt mõjutavad nende enesekuvandit, usku endasse ja suhtumist autoriteetidesse.

Noorte jutustuste esinevad narratiivsed elemendid sisaldavad traumakogemusi ja nendega toimetulekut. Noored räägivad oma lapsepõlve traumadest, mis tulenevad vanemate alkoholiprobleemidest ja hooletusse jätmisest. Need kogemused kujundavad nende enesetunnetust ja suhtumist, peegeldades sageli madalat enesehinnangut ja hirme emotsionaalsete sidemete loomise ees. See loob mõistmise, et noorte traumadega tegelemiseks on oluline luua toetavaid meetmeid ja kasutada ka juba olemasolevaid, et vältida nende negatiivset identiteedi arengut.

Teiseks on positiivsed suhted ja sotsiaalne tugi asenduskodus. Noorte lood toovad esile, et positiivsed kogemused perevanemate ja eakaaslastega on just see, mis aitab kaasa enesekindluse ja turvatunde kujunemisele. On vajadus pakkuda noortele toetavat ja armastavat keskkonda, kus nad saavad piisavalt autonoomiat, mõistmist ja tunneksid ennast väärtustatult.

Kolmandaks on konfliktid ja emotsionaalne tõrjutus. Negatiivsed kogemused, nagu alaväärtustamine ja konfliktid suhted, mis analüüsis ka esile tulid, tekitavad noortes tunde, et nad ei ole väärtuslikud ega suutelised saavutama oma eesmärgid. See teadmine näitab, et tuleb parandada hoolduspraktikaid, et vältida negatiivseid kogemusi noorte elus, ja tähelepanu tuleb suunata noorte positiivse arengu toetamisele.

Viimaseks on iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamine. Noored rõhutavad, et järelhooldusele siirdumine andis neile võimaluse ise oma elu üle kontrolli omada. Samas ajal on oluline sotsiaalne toetus järelhooldusel olles. Noorte jaoks on tähtis tugivõrgustik töökoha, sõprade, perekonna näol, et nad saaksid tunda ennast olulise ja väärtuslikuna. See on aidanud neil kujundada positiivset identiteeti ja enesekindlust. Need teadmised näitavad, kui oluline on noorte jaoks iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamine. Läbi nende teadmiste on lihtsam mõista, kuidas toetada noori nende teel iseseisvasse ellu.

Elulootöö keskendub noorte isiklike lugude säilitamisele ja aruteludele. See aitab noortel mõista ja teadvustada oma minevikku, tuues esile olulised sündmused ja suhted, mis on mõjutanud nende identiteedi kujunemist. Elulootöö aitab noorel mõista ja hinnata oma suhteid pereliikmetega, hooldajate ja teiste oluliste inimestega, mis on tähtsad sotsiaalse identiteedi kujunemisel. Noored saaksid läbi selle parema ülevaate oma tugevustest, väärtustest ja eesmärkidest. Kuigi elulootöö metoodikast intervjuudes juttu polnud, sest uuringus osalevatel noortel puudusid kokkupuuted selle metoodikaga, siis võib oletada, et see oleks hea viis asendushoolduse töötajatele täiendkoolitusel sellist teadmist pakkuda, et veelgi rohkem toetada laste/noorte identiteeti ja arengut positiivselt.

SUMMARY

Development of Social Identity Among Young People Transitioning from Substitute Care to Aftercare

The focus of my current work is the formation of the social identity of young people from substitute care to aftercare. Interviews as part of the research took place in March and April 2024. In the research, I interviewed three young people aged 18-24 who grew up in substitute care and are currently in aftercare. The main aim of the study was to investigate and analyse the experiences of young people in aftercare services, based on the stories they told in relation to the development of their social identity. Accordingly, I formulated the following research questions:

1. How does the experience of substitute care affect the formation of the social identity of young people transferred to aftercare in the young people's own interpretations?
2. What narrative elements emerge in the narratives of youth in substitute care in relation to their social identity and how do they contribute to understanding the development of their social identity?
3. How can the process of social identity formation of substitute home youth be better understood and supported with the help of life-story work methodology?

Based on the research questions, I got the following results:

The experience of substitute care plays an important role in the process of youth identity formation. In the young people's interpretations, it emerges that positive relationships with parents and peers in the substitute home are precisely what help young people develop self-confidence and a positive identity. At the same time, young people also highlight the importance of experiencing negative experiences, such as emotional exclusion and undervaluation, which strongly influence their self-image, self-belief, and attitude towards authorities.

Narrative elements present in young people's narratives include trauma experiences and coping with them. Young people talk about their childhood traumas, which stem from their parents' alcohol problems and neglect. These experiences shape their sense of self and attitude, often reflecting low self-esteem and fears of emotional attachment. This creates an understanding that it

is important to create supportive measures to deal with youth trauma and use existing ones to prevent their negative identity development.

Second, there are positive relationships and social support in substitute care. The stories of young people highlight that positive experiences with family parents and peers are precisely what contribute to the development of self-confidence and a sense of security. There is a need to provide young people with a supportive and loving environment where they can have enough autonomy, understanding and feel valued.

Third are conflicts and emotional exclusion. Negative experiences, such as undervaluation and conflictual relationships, which were also highlighted in the analysis, make young people feel that they are not valuable or capable of achieving their goals. This knowledge indicates that care practices need to be improved to avoid negative experiences in young people's lives, and attention needs to be directed towards supporting the positive development of young people.

The last is the achievement of independence and independence. Young people emphasize that transitioning to aftercare gave them the opportunity to take control of their own lives. At the same time, social support during aftercare is important. It is important for young people to have a support network in the form of a workplace, friends, family, so that they can feel important and valuable. This has helped them develop a positive identity and self-confidence. This knowledge shows how important it is for young people to achieve independence and independence. Through this knowledge, it is easier to understand how to support young people on their way to an independent life.

Life-story work focuses on preserving and discussing the personal stories of young people. It helps young people understand and become aware of their past by highlighting important events and relationships that have influenced the formation of their identity. Life-story work helps young people understand and evaluate their relationships with family members, caregivers and other important people, which are important in the formation of social identity. Through this, young people would gain a better understanding of their strengths, values and goals. Although the methodology of life-story work was not discussed in the interviews, because the young people participating in the study had no exposure to this methodology, it can be assumed that this would be a good way to provide substitute care workers with such knowledge during further training, in order to further support the identity and development of children/youth in a positive way.

KASUTATUS KIRJANDUS

1. Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K. ja Aaben, L. (2018). *Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis
2. Atkinson, R. (2011). *The Life Story Interview*. New York: SAGE Publications.
3. Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. New York: General Learning Press.
4. Cherry, K. (2022). How Social Learning Theory Works. Verywellmind veebilehekülg. Kasutatud 19. mai 2024, <https://www.verywellmind.com/social-learning-theory-2795074>
5. Civitta Eesti AS. (2022). *Asendushoolduselt iseseisvasse ellu astuvate noorte uuring - lõpparuanne*. Kasutatud 27. aprill 2024, https://www.sm.ee/sites/default/files/documents/202206/Asendushoolduselt%20elluastuvate%20noorte%20uuring_aruanne.pdf
6. Cross, D., Fani, N., Powers, A., & Bradley, B. (2017). Neurobiological development in the context of childhood trauma. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 24(2), 111-124. doi:[10.1111/cpsp.12198](https://doi.org/10.1111/cpsp.12198)
7. Eesti Asenduskodu töötajate Liit. (2022). *Asenduskodu*. Kasutatud 25. mai 2024 <https://www.eatl.ee/kasulikku/moisted/asenduskoduteenus/>
8. Ehala, M. (2017). *Signs of Identity: The Anatomy of Belonging (1st ed.)*. London: Routledge.
9. Erikson, E. H. (1994). *Identity and the Life Cycle*. USA: W. W. Norton & Company.
10. Hammersley, M. (2013). *What is qualitative research?* London: Bloomsbury Academic.
11. Jenkins, R. (2008). *Social identity, 3th edition*. USA:Routledge
12. Jõks, H. (2020). Kuidas on rakendunud muudatused asendus- ja järelhooldusteenuse valdkonnas?. *Ajakiri Sotsiaaltöö*, 2020(2), 25-29.

13. Kalmus, V., Masso, A. & Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Kasutatud 27.04.24, <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyy>
14. Kruuts, M. (2016). *Institutsioonis elamise kogemusega tänaste lapsevanemate käsitused lapsevanemaks olemisest*. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava.
15. Kuuse, R. & Toros, K. (2019). Estonian social policy: from Soviet heritage to understanding the principles of deinstitutionalization. *European Journal of Social Work*, 22(3), 388–399. doi:10.1080/13691457.2017.1357024.
16. Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
17. OpenAI. (2022). Introducing Whisper. Kasutatud 27. aprill 2024, <https://openai.com/research/whisper>
18. Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Anniste, K., & Masso, M. (2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
19. Perfect, M.M., Turley, M.R., Carlson, J.S., Yohanna, J., Saint Gilles, M.P. School-related outcomes of traumatic event exposure and traumatic stress symptoms in students: A systematic review of research from 1990 to 2015. *School Mental Health*, 8 (1), 7-43, doi: 10.1007/s12310-016-9175-2
20. Rose, R. (2012). *Life Story Therapy with Traumatized Children: A Model for Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
21. Saluste, K. (2021). *Asenduskodu ilu ja valu - ühe pere laste kogemused*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Infoühiskond ja sotsiaalne heaolu.
22. Sarv, M. (2021). *Asendus- ja järelhooldus aastatel 2016–2020*. Tervise Arengu Instituut. Kasutatud 27. aprill 2024, <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/asendus-ja-jarelhooldus-aastatel-2016-2020>

23. Sihtasutus Perekodu. (i.a). Asendushooldusteenus. Kasutatud 18.märts 2024, <https://www.perekodu.eu/teenused-2/asenduskoduteenuse-kord/>
24. Sindi, I. (2021). *Discursive practices of child institutional substitute care. Experience from ethnographic research in SOS Children`s Village Estonia*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
25. Sindi, I., Strömpl, J., ja Lust, M. (2022). Traumateadlik asendushooldus. Uuringu aruanne. Tervise Arengu Instituut. Kasutatud 25.mai 2024, https://www.tai.ee/sites/default/files/2022-05/Traumateadlik%20asendushooldus_uuringu_aruanne.pdf
26. Sindi, I., Strömpl, J. & Toros., K. (2018). The Estonian way of deinstitutionalisation. Staff members' perspective on residential substitute care. Experiences from an ethnography research in an Estonian SOS Children`s Village. *Child & Youth Services*, 39 (4), 305–332. doi: 10.1080/0145935X.2018.1511975.
27. SOS Lasteküla Eesti Ühing MTÜ (2024). *Pered lastekülas*. Kasutatud 25. mai 2024, <https://sos-lastekyla.ee/meie-too/asendushooldus/>
28. Sotsiaalhoolekande seadus (14.12.2023). *Riigi Teataja*. Kasutatud 25.mai 2024, <https://www.riigiteataja.ee/akt/114122023003>
29. Sotsiaalkindlustusameti kodulehekül. (2023). *Kuidas pakkuda peret vajavale lapsele kodu ja armastust ning kuidas riik sind seejuures toetab*. Kasutatud 27. aprill 2024. <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/uudised/kuidas-pakkuda-peret-vajavale-lapsele-kodu-ja-armastust-ning-kuidas-riik-sind-seejuures>
30. Sotsiaalkindlustusameti kodulehekül. (2024). *Asendushooldus ja kasuvanemlus*. Kasutatud 27. aprill 2024. <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/abivajav-laps-ja-taiskasvanu/asendushooldus-ja-kasuvanemlus>
31. Sotsiaalministeeriumi kodulehekül. (2022). *Asendus- ja järelhooldus*. Kasutatud 27. aprill 2024. <https://www.sm.ee/lapsed-ja-hoolekanne/lapsed-ja-pered/asendus-ja-jarelhooldus>
32. Strömpl, J. (i.a). *Üldmetodoloogilised küsimused – Kvalitatiivsed uurimismeetodid sotsiaalteadustes*. Kasutatud 27. aprill 2024, <https://sisu.ut.ee/kvalitatiivne/uldmetodoloogilisi-kusimusi/>

33. Strömpl, J. (2022). ELULOORAAMAT - Elulootöö ja elulooraamat asendushooldusel olevate laste identiteedi toetamiseks. MTÜ Oma Pere.
34. Strömpl, J. (2022). *Traumateadlik elulootöö asendushooldusel kasvavate laste identiteedi toetamiseks: osalusuuringu esimese kahe etapi tulemused ja kolmanda etapi plaanid*. Tervise Arengu instituut. Kasutatud 25.mai 2024, <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/traumateadlik-elulootoo-asendushooldusel-kasvavate-last-identiteedi-toetamiseks>
35. Strömpl, J., Selg, M. ja Linno, M (toim). (2012). *Narratiivne lähenemine sotsiaaltöuurimuses: laste väärkohtlemiselood* (lk 48-61). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
36. Strömpl, J., Sindi, I., Lust, M. (2024). *Is Trauma-Informed Care Possible without Information? –Experience of Trauma Awareness among Estonian Foster Parents and Residential Caregivers*. Journal of Child & Adolescent Trauma (2024). doi: 10.1007/s40653-024-00620-x
37. Tajfel, H. (2010). Introduction. H. Tajfel (toim), *Social Identity and Intergroup Relations* (lk 1-11). USA: Cambridge University Press.

LISAD

Lisa 1. Uuringus osalemise kutse

Kutse osaleda uurimisprojekti "Asendushoolduselt järelhooldusele jäänud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemine"

Hea kutse saaja!

Olete kutsutud osalema uuringus, mille eesmärk on süvendada arusaamist sellest, kuidas asendushooldusel kasvanud noorte, kes on nüüdseks järelhooldusel või iseseisvalt elavad, sotsiaalne identiteet on kujunenud. Uurimus viiakse läbi Tartu ülikooli sotsioloogia ja infoteaduste eriala bakalaureusetöö raames, mida viib läbi Eidi Paas (juhendajaks Judit Strömpl).

See uurimus pakub teile head võimalust jutustada oma lugu ja anda panus meie mõistmisesse, kuidas noorte sotsiaalne identiteet kujuneb asendushoolduse kontekstis. Teie osalemine aitab mõista teie kogemusi, mis mängivad rolli sotsiaalse identiteedi kujunemises. See on võimalus mõtiskleda oma kogemuste üle ja võib-olla avastada enda jaoks uusi perspektiive ning anda oluline panus teadustöösse, mis võib aidata parandada tuleviku asendushooldus praktikaid.

Uurimus hõlmab intervjuud, kus küsin teilt teie eluloo ja kogemuste kohta asendushooldusel ning järelhooldusel olles. Intervjuud viin läbi privaatset ja konfidentsiaalselt, võttes arvesse teie mugavust ja eelistusi. Kogu teie jagatud teabe töötlen anonüümselt ja kasutan ainult akadeemilistel eesmärkidel.

Teie osalemine annab võimaluse osaleda dialoogis, mis väärtustab teie kogemusi ja lugu. Lisaks aitab see kaasa olulisele teadustööle, mis võib inspireerida muutusi asendushoolduse süsteemis, et paremini toetada noorte sotsiaalse identiteedi kujunemist. See on võimalus mitte ainult jagada oma lugu, vaid ka aidata kujundada tulevikku.

Kui olete huvitatud osalemisest või soovite rohkem teada saada, palun võtke ühendust minuga meilil eedi.paas5@gmail.com, et leppida kokku sobiv aeg intervjuuks või küsida lisainfot uuringu kohta. Teie huvi ja osalemine on mulle väga olulised ning ootan põnevusega võimalust teiega kohtuda.

Eidi Paas

Tartu ülikool

E-mail: eedi.paas5@gmail.com

Lisa 2. Intervjuu kava

Sissejuhatus:

- Enda tutvustus
- Intervjuu teema ja eesmärgid lähemalt
- Annan teada, et intervjuu katkestamine on igal hetkel võimalik, kui selleks on vajadus.
- Annan teada, et töös kasutan vaid tsitaate, ning kellegi nimesid ei nimeta.
- Luba lindistamiseks

Isikliku tausta kohta:

Kuidas sa kirjeldaksid oma elu enne asenduskodusse jõudmist?

Millised sündmused või kogemused on olnud sinu jaoks olulised?

Mida sa sooviksid või saaksid mulle rääkida oma elust enne asendushooldusele sattumist?

Kuidas sa mäletad oma esimest päeva asenduskodus?

Millised on su peamised mälestused asenduskodust?

Kuidas see aeg sind mõjutas?

Kas sa mäletad hetki või sündmusi asenduskodus, mis olid sinu jaoks eriti olulised sinu sotsiaalse identiteedi kujunemisel?(näited olulistest sündmustest)

2. Järelhooldus:

Räägi palun üleminekust asendushoolduselt järelhooldusse. Millised väljakutsed või võimalused on sellega kaasnenud?

Kuidas on sinu sotsiaalne identiteet ja enesetunnetus muutunud pärast asendushoolduselt lahkumist?

3. Identiteet täna:

Kuidas sa kirjeldaksid enda lugu ja identiteeti täna?

Millised lood või kogemused on sinu jaoks olnud olulised?

Mis su elus muutus ja kuidas sa hindad neid muutusi?

Kuidas sa arvad, et teised sind näevad ja mõistavad? Kuidas see mõjutab sinu tunnetust endast?

4. Tulevikuperspektiivid ja enesemääratlus:

Millised on sinu unistused või eesmärgid tulevikuks?

Kuidas need peegeldavad sinu sotsiaalset identiteeti?

Millised on olnud suurimad takistused ja toetused sinu identiteedi kujunemisel?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eidi Paas,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Asendushoolduselt järelhooldusele suunatud noorte sotsiaalse identiteedi kujunemine”, mille juhendaja on Judit Strömpl, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Eidi Paas

27.05.2024